

به ناوی یهزدانی مهزن

بابهت

زهردهشتی کورد و خویندنه هوهیهکی فهلسهفی -- میژوویی

تۆزینه هوه و نووسین:

جهلال حاجی زاده

پندار نیک

«ئەز لە ئايینی مەزدیسنا ریز دەگرم که فریدەری ئامرازی جەنگ و دژ بەشەر و خوینپەرییە.»
(بەسنا-هاتی ۱۲-خالی ۹). "ئەشو زەردەشت"

پێشەکی:

میژووی مروۆف تەنیا شروۆقە شەر و خوینپەری و پیکدادان نییە، بەلکوو ئایین و رییازی ژیان و کردەوێ بە کەلک و ئەندیشە بەرزیشی تیا داهاوتۆتەگەر و بە روونی وەبەر چاو دیت، بە شیوێهەک که چرای ریی مروۆف و مروۆقایەتی لە قوناغەکانی دیکە ئینسان دەژمیردیت. بەبێدردۆنگی یەکیک لە قوناغەکانی گونجاو و پەربایەخی میژووی ژیان مروۆف، سەردەمی ئەشو(۱) زەردەشت بەدی دەکریت. دیارە لەبارە هەر کەسایەتی کۆن و شوین دانەر، چوونیتی وچەندایەتی ژیان، بیروبوچوون و دەسکەوتەکانی، قسە زۆر لەسەر دەکریت که زۆربە کات، تووێزەرەکان بە هۆی ئەوێهیکە بەلگەیکە شاز و ریک و پیکیان لە دەس دانێ، لە دەرنەنجامی لیکۆلینە هەکانیاندا ریکەگەلی جوو او جوو دەبەن؛ واتە، هەر یەکە، بە پێی توانای برینی هزری و روچوون بە دەقەکان و بوچوون و فامی خو، گریمانە ه و لیکدانە هەوی جیاواز، تەنانە هت دژ بە یەک، دینە ه ئاراه، هەر بوێش تاکوو ئیستە، نە هتوانراوه، بریاریک پەسندرایی گشتی لەم بارەو بەدریت.

هەرچەند پیموایە خوینە هانی ئەو بابەتە لەو رادەبرینە ه لەگەلمدان که پشکنین و قسەکردن لەسەر ئایینیک کۆن، گریدراو بەو هەش روچوون بەبەنج و بناوانی ئایینیک ئاوا دیرین، گەلێک چەتوون و دژوارە و لە هەمان حالیشدا زۆر گرینگە. ناشاردیتهوه بەدریژایی میژوو زۆر شتی کال و کرچ و ناراستیان پێوه دەلکیندیت، بە جوو ریک که لەکەودان و لیک هەلاواردنی راست لەناراست، نامومکین دەکات. دیارە ئەو هیش پێویستی و پێوهندییەکی توندوتۆلی بە شارەزایی و بەلەدییهکی گەورە زانستانە هەهیه.

بیشک، یەکیک لەو کەسایەتیە کۆن و مەزنانە ه، زەردەشت یا خود ئایینی زەردەشتی بە حیسیب دیت، هەر ئەو کەسایەتیە که بە گوۆقانی میژوو، وەک ئەسنیرەیهکی پشنگدار لە ناخی بەسەر هاتەکانی مروۆف و پیکهاتە میژووییەکان دەدرەوشیتەوه و رەهەندی رزگاری و بەختەوهی مروۆقی لە پیناوی دینی زەردەشت دەستەبەر کردوو.

پر ئاشکرایە، هیشتا بە شیوێهەکی پوخت و هەمەلایەنە ه و دوور لە دەمارگیری، دەربارە سەردەم و زیدی لەدایکبوون و را و بوچوونە هکانی زەردەشت نە هکۆل دراو تهوه، هەر چەندە تووێزینە هەیهکی زۆر و بەربلاو، لە لایەن تاقمیک بەرچاوی زانایان و میژووناسەکان لەمەر ئەو کەسایەتیە کراوه و گەلێک شت شیکراونە هتەوه، بەلام مەخابن زۆربەیان بوونە هتە کۆسپ و تەگەرەیهک لەسەر ریکە دیروستناسی و شیکردنە هەوی راستەقینە ه؛ هەر بوێش زۆربە کات ئەو هیان بە کەسایەتیەکی هەرەدیرین و هەندیک جاریش، ئەفسانە هی!؟ لە قەلەم داوه.

ئەگەرچی، تەنیا بەلگە میمانە هپیکراو بو تووێزەرەکان، دەربارە ئایینی زەردەشت، شوینی ژیان و لەدایکبوون، هەر هەمان زمان و بیروبوچوونە هکانی ئەو پیاوه مەزنە ه، ئاقیستایە، بەلام ئەو راستییەش هیه که نامیلکە ئاقیستا، خو له خویدا هەلگری هەندیک قسە و پیداوچوونە هەیه و بە تەواویی ناوهرۆکی ئەم پەرتووکه نە هسەلمیندراوه، لەگەل ئەو هەش سونە هت و کردار، وتار و باوهری زەردەشتیەکان لە روونکردنە هەوی هیندیک لایەن و بەشەکانی ئایینی زەردەشت دەورگیرن. لە ساکارترین پیناسەدا دەتوانین بلین، زەردەشت، پەيامبەر و فەیلەسووفی گەورە کورد، یەکی لە ناودارترین هەلگەوتەکانی زانایانی جیهانە ه.

میژووی له‌دایکبوونی نه‌شوو زمردهشت

گه‌لیک راوبوچوون دهرباره‌ی سهرده‌می میژووی له‌دایکبوونی زهردهشت، له‌ئارا دایه؛ داتوانریت بگوتری که تاوه‌کوو ئیسته به‌ته‌واوی ساغ نه‌ه‌بوته‌وه.

ورد بوونه هوه له‌سهر به‌ره‌می توژره‌کان و پسپوران، ئیمه ده‌باته سهرئه‌و باوه‌ره که، له میژوودا سی زهردهشت سهریان هه‌لداوه، به‌لام ئه‌وه‌یکه مه‌به‌ستی ئه‌و بابته‌یه و له هه‌موویان رونتره، هه‌مان زهردهشتی سیهه‌م واته زهردهشتی کورده، که له ناوچه‌ی روژئاوای ئیران «گولی ورمی» و له بنه هه‌ماله‌یه‌کی (ماد) ی پپی ناوته مه‌یدانی ژیان.

ماموستا مه‌ردووخ له‌ناو په‌رتووکه به‌نرخه‌که‌یدا «میژووی کورد و کوردستان» ده‌نووسیت: ((زهردهشتی سیهه‌م ههر ئه‌و زهردهشته‌یه که، به‌رکۆشه چه‌رسه‌که‌ی کاوه‌ی ئاسنگه‌ری کردۆته ئالا و تا سهرده‌می ئیسلام ماوه‌ته‌وه.)) جیاوازی و دژایه‌تیه‌کی به‌رچاو له نیوان پسپوره‌کانی ئایینی زهردهشتیدا له‌مه‌ر میژووی له‌دایکبوون و کوچی دوا‌یی زهردهشت هه‌یه که لیک نزیک‌کردنیان له‌یه‌ک نامومکینه؛ دوورترین کات که بو زهردهشتیان داناوه؛ هه‌زاره‌ی هه‌شته‌می پپیش زایین و نزیکترینیشیان سه‌ده‌ی شه‌شه‌می پپیش زایینه ه.

(ئادونوس) و (ئه‌رستوو) له‌سهر ئه‌و باوه‌ره بوون که، زهردهشت شه‌ش هه‌زار سال پپیش ئه‌فلاتون، واتا (۸۳۶۵) سال له‌مه‌وبه‌ر ژیاوه. هه‌وه‌لین میژوو نووسی یونانی، خسانتوس ده‌لیت: «سهرده‌می زهردهشت، (۶۰۰۰) سال پپیش په‌لاماری خه‌شایارشا بووه.» (هیرمودورس) کاتی له‌دایکبوونی زهردهشت، پینج هه‌زار سال به‌ر له شه‌ری به‌ناوبانگی یونان و ترؤیا، داده‌نیت. (میری بویس)، (۱۷۰۰ - ۱۵۰۰) ی پپیش زایین به‌راست ده‌زانیت، (هومباخ) ده‌لیت: «به‌پپی هه‌ندیک به‌لگه لیکدانه هوه، ره‌نگه (۱۰۰۰) ی پپیش له‌دایکبوونی عیسا راستتر بیت.»

به‌و زانایانه ه ده‌توانین ئه‌وانه هیشی پپوه زیاد بکه‌ین که ههر یه‌که خاوه‌ن رایه‌کی تایبه‌تین. ماییر، زندووک وه شدر (کو‌تایی هه‌زاره‌ی دووه‌م و سه‌ره‌تای هه‌زاره‌ی ئه‌وه‌لی پ.ز)، بارتولومه (نزیکه‌ی ۹۰۰ پ.ز)، کلیما (۷۸۴ - ۷۰۷ پ.ز)، شپیستر (۷۲۱۹ ی پ.ز)، ئه‌گرانووسی یونانی (۴۰۰ ی پ.ز)، دیورنوس لوتریوس (۲۱۰ پ.ز)، توپومپوس (۴۰۰ پ.ز)، میر، میژووناسی ئوروپایی (۹۷۰ پ.ز)، ژان وارن (۶۴۰ - ۵۸۲ پ.ز)، هرتسفیلد (۵۲۲ پ.ز)، گرانوس (۱۰۸۰ پ.ز)، میستر جاکسن (نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی هه‌وته‌می پ.ز)، ئولمستدی ئامریکایی (نیوه‌ی سه‌ده‌ی شه‌شه‌می پ.ز)، برستد، زانای هاوچاخی ئامریکایی (۵۷۰ پ.ز)، پورداد (۱۱۰۰ پ.ز)، بیرونی (۲۵۸ سال پپیش زال بوونی ئه‌سکه‌نده‌ر، واته ۵۸۸ پ.ز)، مه‌سه‌وودی له‌په‌رتووکی مروه وه جه‌له‌ه‌بدا (مه‌ودای نیوان له‌دایکبوونی زهره‌شت تا سه‌رکه‌وتنی ئه‌سکه‌نده‌ر ۲۵۸ سال ده‌زانیت). ماموستا زه‌بیح ول‌لای بیهروز له‌نووی ترین به‌ره‌می خوئی «تقویم وتاریخ در ایران» دا‌وای بو ده‌چیت که، روژی یه‌که‌می هه‌زاره‌ی ده‌هه‌م، به‌رانبه‌ر به‌دووشه‌ممه، خورداد روژی شه‌شه‌می ره‌شه‌مه (۲۴۰۰) سال به‌ر له‌دیروکی یه‌زگه‌ردی واته (۲۷) ی ماری (۱۷۶۸) ی پپیش زایینی هاتۆته به‌شارتن.

هه‌روه‌ک ده‌ببیریت له‌و باره‌وه رای جیاواز و ته‌نانه هت ناته‌باش له‌گۆر دان که وه‌ک نمونه ه، به‌تاقمییکی زۆر که‌م ئیشاره‌مان کردووه، به‌واتایه‌کی دیکه، هه‌یچ کام له‌نوسه‌ران و میژووزانه هکان به‌ته‌واوی له‌سهر گریمانه ه و بوچوونه هکانی یه‌کتر کوک نین.

خودی زهردهشته‌کان به‌پپی نه‌هریت، خورداد روژی (۶۶۰) ی پپیش زایین واته روژی شه‌شه‌می مانگی فه‌روه‌ردین (خاکه‌لیوه) یان قه‌بوول کردووه و بو کار و باری ئایینی و جیژن و هه‌لسوکه‌وتی پپویست، ده‌کاری ده‌که‌ن.

زیدی له‌دایکبوونی زهردهشت

بئ ئەملا و ئەولا و ھەرەدروست ناھینینە ھ بەرباس، بەلکوو بۆچوون و ئاسەوارەکانی ھەنووکەیی و بەراوردکردنیان، ئیمە دەباتە سەر ئەو باوەرە.

پروفیسۆر محەمەد ئەمین زەکی لەسەرئەو رایە پێی چەقاندوووە کە، ئیتر جیی ھیچ گومانیک نییە کە زەردەشت لە باکووری نیوچەییەک پیناوەتە مەیدانی ژیان کە ئەورۆ بە نیوچەیی موکری دەناسریت، زمانی ئەو نیوچەییەش نزیکترین زاراویە لە نووسراوەکانی زەند و ئاقیستا، واتە دەتوانین بئین لەبنە ھەرتدا زاراوی کوردی موکری. ھەتە ئەو بیرورایە ئەلایەن ھوارت (Huwart) و دارمستتر و تاقمییکی دیکە کاری زۆر لەسەر کراوە، بە جوړیک کە بە ئەو دەرەنجامە گەشتوون کە ئاقیستای زەردەشت بە زمانی مادی و کوردیی ئەورۆ ئەنووسراوە. (پروفیسۆر محەمەد ئەمین زەکی بەگ- ترجمە، حبیب اللہ تابان، کورد و کوردستان).

راستیەکە ئەو یە کە، پپانی خەلکی دەقەری سەردەشت بە تیکرایی ھەر لە کۆنە ھو لەسەر ئەو رایە سوورن کە لە لایەکەو شاری سەردەشت، بە تاییبەتی بەشی کۆنی ئەو شارە یا خود نیزیەرۆ «ناوی کچی زەردەشت یا خود یەکی لە سەردارە بەناوبانگەکانی زەردەشت»، ھەر لە زەردەشتەو ھەرگیراو و وشەیی سەردەشت بە دریزایی کات بگۆر کراوی زەردەشتە، لە لایەکی دیکەشەو، ولاتی لەدایکبوونی زەردەشتی پیغەمبەر؛ دیارە لە رووی زمانە ھوانیشەو، ئەو مسۆگەرە کە زۆربەیی ھەرە زۆری وشەکانی کۆن، گۆرانیان بەسەردا ھاتوو. بۆ وینە ھ، وشەیی "پەس"ی ئاقیستایی، بە وشەیی "پەز"ی ھەنووکە گۆردراو، ھەرۆھا گۆرناکاری و جیگۆرکەیی نیوان پیتی (ز) و (س) دیارەییەکی زۆر زەقە، بۆ نموونە ھ:

زیو ← سیم، ئەزمان ← ئەسمان، پەز ← پەس

ئەگەر سەردانیکی ناوچەیی سەردەشت و گوندەکانی بکەین، بە روونی دەبینین کە ئاسەواری چاخی رۆژپەرەستی و ریزگرتن لە ئاگر و رۆشنایی بە ھەر بەرد و شاخ و دەشت و دوندی کیویکەو دیارە، زۆربەیی ھەرە زۆری دیھاتەکانی سەردەشت ھاوێن میژووویەکی چەندین ھەرزار سالەن، خدە و خووی دیپین و کردەو و رەوشتی شوپین ھەلگرتوو، ھەنووکەش بەزەقی ھەبەر چاوە دەکەوێت و باوی ھەییە ئەگەرچی خەلک بۆ خووشیان ئاگاداریەکی ئەوتویان بەسەردا نە ھبیت. ماویەک لەمەوبەر، لە شاروچکەیی رەبەت (رەپەت، رەپەتوین، رەپیتوین و ...) سەر بە شاری سەردەشت و موکریان تەپۆلکەییەک دۆزراو تەووە کە دەگوتری پایتەختی مانایەکان یا خود ھەمان موساسیر (مازایر) بە واتای شاری خوی خۆر لە قەلەم دەدرییت؛ لە رووی ئاسەوارە دۆزراوەکانی ئەو شارە کۆنە ریزگرتن لە رۆژ، رووناکی و ئاگر مسۆگەرە، کە وایە لە باری زانستی میژووناسی و کۆمەلناسی و زمانناسیەو، رەوایە ئەو «گریمانە ھیە» کە زۆر لە راستی نزیکە، دەربیرین کە ویدەچیت، "سەردەشت" زیدی لە دایکبوونی زەردەشتی پیغەمبەر بیت.

بۆ پتەوکردنی ئەو باوەرە، بە پپووستی دەزانین، زۆر بە کورتی ئەم خالانە ھ وەبەر چاوە بخەین. ١- ئاسەواروشوینە ھوارە کۆنە ھکان، ئاگرخانە ھکان، زمان و کولتور، ناوی رووبار و چیا و شاخەکان، ئەشکەفت و دۆلەکان و ھەرۆھا کۆمەللیک بۆچوون و داب و نە ھریتی ئەو ناوچەیی ئیمە لەو باوەرە نزیک دەکاتەو. زنجیرەچیاکانی قەندیل و ئەشکەفت و ئاگرخانە ھکانی ئالان لەم بارەو بئ وینە ھن، سویندخواردن بە رۆژ، خۆر و تیشک لەم نیوچەییە شتیکی زۆر ئاساییە.

٢- وپپرای ناوی سەردەشت، ناوی زۆربەیی ھەرە زۆری گوند و دیمانە ھکانی ئەم شارە نیشاندەری پپوھندیەکی زۆر قوول، بە سەردەمی ئەشوو زەردەشت و ئایینی زەردەشتی یەو دەنرخیندرییت.

ھۆرمزاون (ھۆرمزدگان، ھۆر، ھەر، مزوگ، مزگت، مزگەوت، ئەھورمەزدا، ئەھورمزد، ھورمزد)، رەبەت (رەپیتوین)، مارەغان (مارەگە، مەرەگە، مارگەکان، مەرگەکان، مەرگەکان و ...)، مەزناو (مەزناوا، مەزن ئاوا و ...)، ئالان (ئاران، ئاران، ئەشکان، ئەسپەمیزە، کازان، بیئاسپ، ھەنداون، قەلاتاسیان، گاکوژان، ھەردی، سنجوئی، زیو، گلکەنگ، سلکتان، پاراستان، دیگە، بریتە، سوستان، ھەرگیل و ...

به‌ویژه قسه‌یه‌کی گه‌زافه‌مان نه ه‌کردوو ه‌گه‌ر بلین: دوور نییه که واده‌ده‌رکه‌ویت، سه‌رده‌شت هه‌ر ئه‌و زید و مه‌له‌ندی له‌دایکبوونی زه‌رده‌شت و چۆمی "که‌لۆئ" ش، هه‌ر ئه‌و رووباری "دائیتی" بیت!

زۆریه‌ی میژووژان و رۆژه‌له‌تاسه‌کان، له‌سه‌ر ئه‌و باوه‌ره‌ کۆکن که ئوشوو زه‌رده‌شت له‌ سالێ (۱۰۸۰) ی زاینی پیناوه‌ته‌ گۆره‌پانی ژیانه‌ هه‌. ئه‌وه‌ش قسه‌ی له‌سه‌ر نییه‌ که گاتا‌کانی زه‌رده‌شت (به‌ واتای سرووده‌ پیرۆزه‌کان) یا خود ئاقیستا، تاییه‌تمه‌ندییه‌کی پته‌و و زۆر قوولی به‌ ژیا‌نی مرۆفی ئاریایی و کورد هه‌بووه‌، بیگومان ئه‌و په‌رتۆکه‌ پیرۆزه‌ به‌زمانی ئاقیستایی واته‌ کوردی کۆن نووسراوه‌. (مینۆرسکی-هیرتسفیلد، پورداوود، دارمستتر و ... له‌و باوه‌ره‌دا‌بوون).

وشه‌ی زه‌رده‌شت و واتاکه‌ی

وه‌ک گشت دیارده‌کانی پپوه‌ندی‌دار به‌وسه‌رده‌مه‌، له‌مه‌ر واتای زه‌رده‌شت تییبینی و رابۆچوونیک‌ی هاوبه‌ش و وی‌کچوو له‌ ئارادا نییه‌.

زه‌رده‌شت بناغه‌دارپژێ بیهدینی (بادینی) یا خود دینی زه‌رده‌شتی له‌ زاراوه‌ی په‌هله‌وی و فارسی نویدا، به‌ جو‌رگه‌لی جیاواز هاتوو، به‌ واتایه‌کی‌تر هه‌ر که‌س و کۆمه‌لێک، به‌ پپی دیالیکتی ناوچه‌ی خۆی، ئه‌م وشه‌یه‌ی کرک کردوو، وه‌کوو (زه‌رده‌شت، زه‌رته‌شت، زه‌رتۆشت، زه‌رتۆشته‌ر، زه‌رتۆشته‌را، زاده‌هیشته‌، زه‌ردتۆشت و ...). (فره‌نگ، واژه‌های اوستایی، احسان بهرامی - جلد ۲ - ص ۵۷۸)

هه‌روه‌ها له‌نیو یونانییه‌کان به‌ «زابرتاس» و «ئاموسوتس» ناوی هینراوه‌. تاکمیک ده‌لین: (زه‌رته‌وشتر) له‌ وشه‌ی (زه‌رت) به‌ واتای زه‌رد و (هوشتر) به‌ مانای حوشتر، هاتوو که‌ کۆی وشه‌که‌، ماناکه‌ی ده‌بیته‌ حوشتری زه‌رد یا خود خاوه‌نی حوشتری زه‌رد. وشه‌ی زه‌رده‌شت له‌ ده‌قه‌ پیرۆزه‌کانی ئاقیستادا، به‌ چه‌شنی زه‌ره‌تۆشته‌را (zaratustra) وه‌به‌رچاوه‌که‌ویت. دوکتۆر محه‌مه‌د جه‌واد‌ی مه‌شکوور ده‌بیژیت ((ناوی زه‌رده‌شت له‌ ئاقیستادا به‌ "زه‌ره‌تۆشته‌را" به‌ واتای خاوه‌ن حوشتری زه‌رد، هاتوو)).

ئازه‌رگۆشه‌سپ ده‌نووسیت: ((ئه‌م وشه‌یه‌ پیکهاتوو له‌ (ئوش) به‌ مانای سووتاندن و (زه‌رد) به‌ واتای زی‌، که‌ به‌ یه‌که‌وه‌ ده‌بنه‌ ه، رووناکی خۆی پرشنگدار.))

له‌ لایه‌ن (هرمودۆس، گیلیر، راولینسون، ماکس مولیر، هیینتس، بارتولومه‌، جه‌لاله‌ددین ئاشتیانی، پورداوود و ... گه‌لێک مانای وه‌ک ئه‌ستیره‌ناس، ئه‌ستیره‌ی زی‌رین، حوشتری پیر و تووره‌، ستایشکاری به‌رز و ... بو‌ زه‌رده‌شت لیک‌دراوه‌ته‌وه‌.

به‌ رای ئییه‌، ده‌سته‌واژه‌ی (زه‌ره‌تۆشته‌را) له‌ دوو وشه‌ی لیک‌دراوی (زه‌ره - زه‌ره - زه‌ر - زی‌ر) به‌ واتای زه‌رد و بریقه‌دار، وه‌ (توش - تش - تیش - تیشک) به‌ واتای بروسکه‌ی نوور و خۆر پیکهاتوو، که‌ به‌ سه‌ریه‌که‌وه‌، واتای تیشکی زی‌رینی خۆر، تیرپۆژ، زه‌رپاتی پرشنگداری هه‌تاوی، لی‌ ده‌بیته‌وه‌.

روونه‌ ه، ماک و چاوه‌گی هه‌ر دوو واژه‌که‌، واته‌، (زه‌ر) و (توش) به‌ واتای زی‌ر و تیشک له‌ ئاقیستادا هه‌ر به‌و شیوه‌ و مانایه‌ هاتوو و له‌ زاراوه‌ی په‌هله‌ویشدا گۆرانی به‌سه‌ردا که‌وتوو، سا هه‌ر ئیستاش کورده‌کانی باشوور و باکووری کوردستان، هه‌ر به‌و جو‌ره‌ له‌ بو‌یژه‌ی رۆژه‌فدا به‌ کاری ده‌بن.

به‌چاوه‌ خشاندنیک به‌سه‌ر لاپه‌ره‌ نووسراوه‌کاندا، بۆمان ده‌رده‌که‌ویت که‌ نازناوی زه‌رده‌شت، سپیتمان یا خود ئه‌سپیتمان بووه‌، هه‌ر کاتی ناوی هینراوه‌، ئه‌م واژه‌یه‌ش که‌ ئاقیستاییه‌ به‌ دوا‌ی ناوی زه‌رده‌شت و پاشکۆی ناوه‌که‌ هاتوو، به‌ واتای سپی و ره‌نگی روونی سپی‌یه‌، که‌ ئه‌میش واژه‌یه‌کی کوردی ئه‌ورپۆی‌یه‌، که‌ وایه‌ کۆی واژه‌ی زه‌رتۆشته‌را ئه‌سپیتمه‌یه‌ که‌ واتای تیشکی پرشنگداری سپی (خۆر) ده‌به‌خشیت.

په ږتووکي پيروزي ئاقیستا

ئەشوو زهردەشت، خاوهن نامیلکه یه کی پيروزه، که به ناوی ئاقیستا دهناسریت. وشه ی ئاقیستا به واتای کړنوش و ستایش، بناغه و کولکه، پيروز و... لیکدراوه ته وه.

ئەو په راوه که به زمانی ناسراو به ئاقیستایي «مادی یا خود کوردی کون» (۴) نووسراوه، له راستیدا زمانی ئایینی ئاگرخانه ه و مووبه د و موغه کانی مادی بووه، ئەلفووبییه کی تایبته به خو ی هه یه که زوربه ی کات به (دین ده بیره) ناودیر ده کړیت. نامیلکه ی ئاقیستا ته نیا کتیبیکه به زمانی ئاقیستایي «کوردی کون» که ئیمه له بیر و باوه ر و فرههنگ و بوچوونه هکانی باب و باپیرانمان ئاگادار ده کاته وه و له م باره وه زانیاریمان پی ده به خشی. مه سعودی له په ږتووکي (مروج الزهب) دا دهنووسیت: ((نامیلکه ی ئاقیستا له دوازه هه زار بهرگدا، به ناوی زیږ نووسراوه.)) زیاده له وهش (محمد جریر طبری) که له سالانی (۳۱۰) ی کوچی وه فاتی کردووه له ناو کتیبیه میژووییه که یدا باس له (۱۲) هه زار بهرگ په ږتوک ده کات که ئاقیستای له سر نووسراوه. (تاریخ تمدن و فرهنگ ایران کهن- دکتر هوشنگ طالع).

له راستیدا ئاقیستا په راوی مه زداییه و چاوگی هیدایته و سه رچاوه ی زانیارییه، په یامی چاکه خوازی و چاککردن و راستکردنه هوه ی بنه ه ما سه ره کییه کانی ئایینی زهردەشت له م په ږتوکه دا ئاراسته ی مروث کراون.

(رضا مرادی غیاث آبادی) له په ږتوکی «ئاقیستای کون» دا ئاوها دهنووسیت: ((ئاقیستا له سی بهش پیکهاتووه. ئاقیستای کون که ده گه ږیته وه بو چاخی پيش زهردەشت.

به شی دووه می ئاقیستا که بریتیه له «گاتاگان، گاههکان، گاسهکان»، له راستیدا سروده بی خه وشه کانی خودی زهردەشتن که له باری زمان و شیوه ی نووسین، کونترین به شی ئاقیستا پیکدین.

به شی سیه می ئاقیستاش، له باری کاتیه وه، بریتین له: یه سنه هکان، یه شتهکان، قیسپه رد، قی ندیداد و ورده ئاقیستا، که گشتیان به ئاقیستای نوئ له قه له م دهرین.))

دارمستربش هاودهنگه ده گه ل ئەو رایه که ئاقیستا له دوو به شی سه ره کی، واته ئاقیستای کون (که له پيش ئەشو زهردەشت نووسراوه) و ئاقیستای سه رده م یا خود نوئ «متأخر» پیکهاتووه. ئاشکرایه، تاکوو ئیستا، ته مه نی کونترین به شه کانی ئاقیستا روون نه ه بوته وه، گوايه ئاقیستا له سه رده می ساسانیه کاندا (۲۱) نه هسک (برگه و بهش) بووه که، یه که م جار به خه تی دین ده بیره، نووسراوه ته وه.

حه سه ن پیرنیا دهنووسیت: ((زهردەشت خاوهن دوو په ږتووکي پيروز بووه که به ناوه کانی ئاقیستا و دین کورد ناسراون، ئاقیستا له سه ر پیستی دوازه هه زار گامیش نووسراوه ته وه.))

به پی به لگه حاشاهه لنه هگرانیکي میژوویي، ئاقیستا دوو جار سوتیندراوه؛ جاری یه که م، دوا به دوا ی دابرسکانی ئەسکه نده ر و پاش ورگیږانه هوه ی ئاقیستا به زمانی لاتین و گوازتنه هوه ی نووسخه یه ک بو یونان، له لایهن ئەسکه نده ره وه سوتیندراوه و جاری دووه م، له کاتی په لامار و راوه دوونانی فرههنگی و هیږشی سه ربازی عه ږه بهکان و دوايش مه غولهکان، سوتیندراوه و زوربه ی نه هسه کانی ئاقیستا له بهین چوون. بو نمونه ه له وانه ه ده توانین ئماژه به نه هسکی پینجه م و هادوخت نه هسک (بیسته مین بهش) و... بکهین، که فه وتاون. (زردشت پیامبر ایران باستان- هاشم رضی)

ژیان، رهوش و بوچوونه هکانی زهردەشت

به گویره ی دهقه کانی ئاقیستا و نووسراوه ی زهردەشتیهکان، زهردەشت له خیزانیکي دهسه لاندان و خاوهن کشت و کال (به وته یهک فره مانږه وا) له دایکبووه.

زهردهشت فهيله سووف و پيغه مبهريكي به رهگهز كوردی، هۆز و كومه لانی ئيراني، له ولاتي ميديا (موكريان و رۆژه لاتي كوردستان) سهري هه لداوه و نيشته جيی گوندى (رهگه)، له ليواری چۆمی دائینی بووه.

زهردهشتيه كان تاسی و ههشت پشت، ناوی باب و باپیری زهردهشتیان شيكردۆته وه و بنه چه كه ی دهگه پرويته وه سه ر مه نوو چي پهری پيشدادی كه له ئاقيستادا ناوی هيئراوه.

مامۆستا مه ردوخ، ناوی نوۆ كه س له به رهی ئه شو زهردهشت به و جوړه ده زانیت: ((زهردهشت، كورپی پيرسپ، كورپی كيدا، كورپی ئارياك، كورپی ئاگه ند، كورپی ئاگير، كورپی مامير، كورپی هه رزيان، كورپی ئه سپيتمان ه .)) . (ميژووی كورد و كوردستان، محهممه د مه ردۆخی كوردستاني، وه رگيراني، محهممه د سه عيد)

له هه نديك به لگه ی تر دا ده گو تریت، ناوی باوكی، پوروشسپه و داكي دوغزووا و باپيره گه وره رهی هيچه ستپه بووه. يه كی له گرینگترین سه رچاوه ی په هله و ی له مه ر زهردهشت و شروقه ی ژيانی ئه و مه زنه دوو ناميلكه ی "دين كورد" و "زات ئه سپه رم" ده نرخی ندرين، هه روه ها له ناو ده قه كانی فه رگه ردی نۆزده هه م، له مه ر ره وشت و ژيان و جيهان بينی زهردهشت، گه ليك شيكاری و ليديوان هاتۆته ئراوه.

له خالی (٤٦) ی دين كورد دا هاتوه كه ((پيش هه لباژاردنی زهردهشت له لايه ن ئه هورامه زدا، بو پيغه مبه ري، ئه و تايبه تمه ندى و خسوسياته ی لی وه در كه وتوو؛ تيروانين و ئه نديشه ی زهردهشت به رفر او انتر له هه موو جيهان بوو؛ گه ليك به رزتر و بالانتر له هه ر شتيكي ئه و جيهانه ه، ئاوز و ئه قلی بووه كه به يارمه تی ئه و زهينه ه، توانسته ی هه لسه نگاندى گشت شتيكي هه بووه و شی كردۆته وه؛ حافظه يه كي بوو كه به وزه ی ئه و، هه موو شتيكي وه رده گرت؛ خاوه ن ئاوز و ئه قلیك بووه كه به هاريكاری و سوود وه رگرتن له و ی، هه موو مه سه له يه كي روون ده كرده وه و توانای ته شخيس و ليكدانه وه ی پي ده به خشی؛ تاسه يه كي زۆری بو پاريژگاری و پارسایي هه بووه و ...)) . (تاريخ تحليلی صدر اسلام - انتشارات پیام نور)

به وته ی نووسينه ه پيرۆزه كانی ئايینی زهردهشتی، له دايكبوونی زهردهشت هه ر له پيشه وه رايانگه يان دبوو، سي رۆژ به ر له دايكبوونی، بازنه هيهك له نوور، خانووبه رهی پوروشه سپی گرته به ر، به شيوه يهك كه خه لکی گوندى (راگا) گومانی برد كه دييه كه ئاگری تييه ر بووه و كاتيک چوون و بينيان، هيچ جيگه يهك له گونده كه ئاگری تييه ر نه ه بووه، به لكوو، بليسه ی روناکی ئاگر، هيماي له دايكبوونی مروقيكي باشكويه . (وچرکرد دینی - خالی ٥) .

زهردهشت، كاتی له دايكبوونی پي ده كه ني، سه رپرای ئه وه، سروشتيش به له دايكبوونی شارمان بووه، له ناوقه دی ئاگریان هاويشت، به لام ئاگر ئه و ی نه ه سووتاند . (وچرکرد دینی - خالی ٥) ، له سه ر چه قی رپی ئازهلای وهك، گاميش و ئه سپيان به جي هيشت، به لام زهردهشتیان له مردن و هيژه خراپه كان پارازتووه، له ناو كونه ه گورگيكي برسی و بيچوه كوژراوه يان دانا، به و هيوايه كه له ت و په ت بكریت، به لام به خو شيه وه له لايه ن دي له گورگه كه پاريژگاری ليكرا، به بي گه می و هيچ ئامرازيك، له رووباری دائییتی په رپوه ته وه . (وچرکرد دینی - خالی ٥) .

ئه شو زهردهشت، له كه لاله ی لاوه تيدا «حه وت ساله گی تا پا زده ساله گی» له لايه ن زانايه كي هزرقان و گه وره پياوی ئايینی ئه و كاته، به ناوی بورزين، خه ريكي فير بوون و وه رگرتنی بنه ه ما سه ره كييه كانی دینی و شيوه ی كشت و كال و شيوازی ده رمان كردنی پزيشکی بووه، هه ر بويه ش ئه و به رزه ره وشته له ته مه نی (٢٠) ساله گيدا، برپاری دا له گوشه يه كي بي قره خه لوته بكات و بير بكاتوه، هه ر به و مه به سته ش مألایات و خزم و كه سی خو ی به جي هيشت، به و هيوايه كه بو رزگار كردنی خه لكه كه ی ريگه چاره يه كي به خته وه ری بدۆزيته وه په نا ی بو كيۆ برد .

زهردهشت به ماوه ی ده سال له گه ل سروشتی قو هو مانا، به ره و رييازی راسته قينه ه ی ئه هورامه زدا يا خود ئيزدی بالا، ري نمايي و ري نوینی ده كريت، به م شيوه، زهردهشت چه ندين

که پرت له گه لئ ههوراموزدا و شهش ئه مشاسپه نند(۴)، دیدار دهکات و نیوی بنه ه ما سهره کییه کانی چاکه و راستی ده بیټ و خوئی بو گه پانه هوه ورینوینی کردنی خه لک ته یار دهکات (زاد ئه سپهرم - خالی ۷). له په پرتوکی گاتاکاندا، ئاوا هاتوو ه ((... ئا ئه و جیگه یه ی که هیژ و توانم هه یه، [خه لک] رینوینی ده کم، تا دین و ئایینی راسته قینه ه بدوزنه هوه.)) (یه سنا ۲۸ - خالی ۴) .

پاش ده سال راز و نیاز له گه لئ ههورامه زدا و خه لوه کیشان، سهرئه نجام له ته مه نی سی سالییدا سروشتی (وه چی) بو هاتوو و زهرده شت، وه ک بهرجه سته ترین په یامه ینه هری ههورامه زدا و پیغه مبه ری خه لکانی ئاریایی به ره و ئاسو یه کی روون و راسته قینه ه، به لام دژوار، راسپیردرا. به وردی له گاهان ههورامه زدا (ahonarada gatha) له مهر چۆنیه تی، راولیژ و وتاری ههورامه زدا، هه مومهن و هه شه، سه باره ت به هه لیزاردنی زهرده شت به پیغه مبه ری قسه کراوه .

هه شوو زهرده شت، به هوئی رینمایی خه لک ووتار و ووته ی نوئ و یه کتا په رستانه و تیکه ه لچوون له گه لئ هه ریمه نیه کان، له لایهن کهویه کان(۲) (ده سه لاتدران) و که رپه نه هکان(۳) (ماموستایانی پیشووی ئایینی - کاهنه هکان) هه ره شه ی لی ده کریټ .

کاربه ده ستان و ماموستایانی ئایینی کوئن، به یه که وه هه نجوومه ن و دانوستانیکیان پیگه یناو و گشتیان، ده نگیان به دوور خستنه هوه و شاربده ر کردنی زهرده شت دا؛ بو یه ش زهرده شت له هوره کانی «سرووده کانی زهرده شتی که به چه شنی هه یرانه و هورهن» گاتاکاندا، ئاوها سوژ و که سه ره ی خوئی ده رده پری: ((... روو له کام ولاته بکه م، بو کوئی بجم، به کی په نا به رم؟، زله یژ و که لله زله کان، خو له من دوور ده گرن و له که سانی تریش رازی نیم، نه ه له پیره وانی درو و ده له سه ش که کاربه ده سته کانی شارن! چلوئن ده توانم تو له خوئم رازی و خو شحال که م هه ی مه زدا ؟ ...)) . (زرتشت، پیامبر ایران باستان، هاشم رضی)

هه ر وه ک ده لین که س له شاری خوئی پیغه مبه ر نییه ! زهرده شتیش له رووی ناچاری و گوئی پینه هدانی خه لک و گوشار و زهختی موغه کان، زیدی خوئی به جی ده هیلیت و به مه به سته به جیه یانی ئه رکی پیسپیردراوی خوئی روو ده کاته روژه لاتی ئیران و ده چپته لای گشتاسپ شا و به م جوړه کوچی به سوود و مه زنی خوئی ده سپیده کات. یه که م که س که باوه ری به زهرده شت هیناوه، مادیومای کوری مامی بووه . (یه سنا-هاتی ۵۱-خاصی ۱۹)

(... هه ی هه ورا مه زدا، هه ونده م هیژ پی به خشه، تا بتوانم هیمنی و ئاسایش دابمه زریئم، زولم و سته م تیکه پروخینم و ...)

زهرده شت به ر له کوچی، خه لک و دوژمنانی ئاگادار ده کاته وه که (... هه ی هه و که سانه ه ی که له که لکه له ی هه وه دان، وه چه ی من بن بر بکه ن، بو تان نییه ئاسیویک له من بده ن، چوئن پیلان و نه ه یاریتان، بو لای خو تان به رپرچ ده دریته وه ...) .

گشتاسپ که خوئی له ره چه له ک و ره گه زی کورده کانی کیانی ، یا خود موکریه کانی ئیستا به ه ژمار دیټ، کوری لوهراسپ، کوری ئه رجان (هه روه ن شا) کوری ئاپو، کوری که یقوبادی کورده، ماموستا مه ردوخ واته نی یه که م فه رمانه وای زنجیره ی کیانیه کانه هواته گشتاسپ یا هیشتاسپ، له بنه ماله ی کهویه کان (کاویانیه کان -kavi) ه .

زهرده شت په یام ئاوه ری بیری بالآ و هزری خاوین و راسته قینه ی قسه ی چاک، هه ندیشه ی چاک و کرده وه ی چاک پاش هه زموون و کوومه لیک کار و کرده وه ی سه رسووره یینه هرو ووتووژیکی زور، سه رنجی گشتاسپ و وه زیره به ناوبانگه که ی به ناوی جاماسپ بوئی لای خوئی راده کیشتیټ، گشتاسپ و خیزانه هکه ی، ئایین و ئولی پیروژی زهرده شت ده سه لمینن و دان به راسته قینه ه بوونی ده هیئن، هه وه بوو به هوئی پالپشتیکی گه وره بو گه شه کردن و چه که ره ی ئایینی زهرده شت .

(زرتشت، پیامبر ایران باستان، هاشم رضی)

کاتی قه‌بوول کردنی دینی زهردهشت، گشتاسپ ئاوا ده‌لیت: ((ئەز بچووکتترین و که‌مترین به‌نده‌کانم و بو‌فهرمان و ئەمری ئیزەد و خزمە‌تکردن، قولم هه‌لمالیوه، ئەی زهردهشت، فرمانی تو له‌سه‌ر من، وه‌ک فرمانی یه‌زدان وایه.)) (روایات پهلوی - بند ۱۳ و ۱۹)

هه‌ر بۆیه‌ش، ئەه‌ورا مه‌زدا له‌ ئافیس‌تا، خالی (۳۰) دا ده‌فهرمویت: ((ئەی ئوردییه‌هه‌شت! به‌هه‌ره و پاداشت و شادکامی و کرده‌وه‌ی چاک، بو‌گشتاسپ ته‌رخان بکه، ئەسه‌په‌نته ئارمه ئیتی، داخوازی و پید‌او‌یسته‌یه‌کانی گشتاسپ وه‌دی بئینیت و ...)) (دیاره ئەه‌ورامه‌زدا بیری چاک و چاوی دل به‌ گشتاسپ ده‌به‌خشیت و سه‌باره‌ت به‌و ئاوا دیته ئاخافتن: ((ئەی کی‌گشتاسپ، پئویسته تو ئەو خیم (ئاکار و ئەخلاقه باشه) و دینه ه، که ئازاری پئگه‌یشتوووه و نزم کراوه، راست بکه‌یته‌وه (واته قه‌بوولی بکه‌ی و بیسه‌لمینی) ... وه ئەو دینه ه که فه‌ره‌ه‌نگی، فه‌ره‌ه‌نگه‌کانه ه پته‌و رابگری و ره‌واجی پئ‌بده‌ی ...))

اوستای که‌ن‌رضا مرادی غیاث آبادی

ئەشو زهردهشت، به‌ پئی نه‌ریت، سی جار زه‌ماوه‌ندی کردوووه؛ له‌ هاوسه‌ری هه‌وه‌لی، کورپیک به‌ ناوی ئیسه‌ت واستره‌ وسی کچ به‌ ناوه‌کانی، فرپینی، سرپیتی و پوروچیستا پئیان ناوه‌ته مه‌یدانی ژیان. (یه‌شتی ۱۳ - خالی ۱۳۹)

له‌ خیزانی دووه‌میشی دوو کورپ به‌ ناوه‌کانی ئوروه‌که‌ت نه‌ هره و هوه‌زچیتره به‌ دنیا هاتوون. (یه‌شتی ۱۲ - خالی ۹۸)

ده‌گوتری له‌ هاوسه‌ری سیه‌می به‌ره‌و وه‌چه‌یه‌کی لی نه‌ هبۆته‌وه.

ناوداترین و دل‌ه‌ه‌ترین دوژمنی زهردهشت که‌ ناوی له‌ ئابان یه‌شتدا (یه‌شتی ۵ - خالی ۱۰۹) هاتوووه، ئە رجا سپه‌ی تورانی بووه.

به‌ پئی ده‌قه‌کانی ئافیس‌تا و گه‌واهی نووسراوه‌کانی زهردهشتی ئەو به‌رزه‌ناوه، روژی یازده‌ی (خورروژ) مانگی به‌فرانبار (دیمه‌ه) له‌ ته‌مه‌نی هه‌فتا و هه‌وت سالی‌دا له‌ حال‌ی راز و نیاز له‌گه‌ل ئەه‌ورامه‌زدا له‌ ئاگرخانه ه‌که‌ی، به‌ ده‌ستی، به‌راده‌روشی تورانی شه‌هید کراوه. له‌م باره‌وه تاقمیک وای بو‌ ده‌چن که‌ گلکۆی زهردهشت له‌شاری به‌لخه و ده‌سته‌یه‌کی تریش ده‌لین له‌ پاریزگای کرماشانی ئیستایه.

(روایات پهلوی - بند ۲۳) و (زاده‌سپه‌رم - نه‌ هسکی ۲۵ - خالی له)

بنه‌ها و مۆچیاریه‌یه‌کانی ئایینی زهردهشت

وه‌خشور ئەشو زهردهشت به‌سینگیکی کراوه و دل‌و‌قان، سه‌بر و لی‌بوردوویی و زانستیکی به‌رفراوان، دینی ئەه‌ورامه‌زدایی به‌ دیاری بو‌ خه‌لک هیناوه و موژده‌هینه‌ری چاکه‌وراستی بووه، ناوبراو ئالوگۆریکی بونیادی له‌ ره‌وت و شیوه‌ی ژیان و بیر و بو‌چوونه‌کانی ئاریابیه‌کان، ته‌نانه‌ت ره‌گه‌ز و نه‌ته‌وه‌کانی تر پیکه‌ینا و به‌رپنمایی زهردهشت ژیان کۆچه‌رایه‌تی و خیل‌ه‌تی به‌ خیرایی جیگه‌ی خو‌ی به‌ شارستانییه‌ت و نیشته‌جیایی دا. (تاریخ تمدن و فرهنگ ایران که‌ن-دکتر هوشنگ طالع)

ئەشو زهردهشت له‌ گاتا‌کاندا، به‌ دوو گه‌وه‌ه‌ری جووتلانه ه و هاوکات، ئاماژه‌ی کردوووه، یه‌کیکیان چاکه‌یه و ئەو‌تریان خراپه‌یه؛ سپه‌نته‌مینو یا خود ئەندیشه‌ی خاوین و پیروژ، ئەنگره‌مینو، واته ئەندیشه‌ی ناحه‌ز و خراپ.

زهردهشت ده‌بیزیت، له‌ ناخی جیهان و هه‌وینی هه‌موو شتیک، هه‌م چاکه و خیر هه‌یه و هه‌م خراپه و شه‌ر له‌ گو‌ر دایه، هه‌م نوور و رووناکی هه‌یه و هه‌م تاریکی و شه‌وزه‌نگاری، هه‌م ساغی و ته‌ندروستی له‌ ئارا دایه و هه‌م نه‌ هخۆشی و که‌ساسی، هه‌م ئومید هه‌یه و هه‌م نا ئومیدی و سه‌رگه‌شته‌گی له‌گه‌ر دایه و ... به‌و پئییه‌ مرو‌ف، له‌ هه‌لب‌یزاردنی هه‌رکام له‌ وانه ه سه‌ربه‌سته. تا چاکه و خیر هه‌لب‌یزیریت یان به‌ پئچه‌وانه ه، خراپه و ناحه‌زی هه‌لب‌گری.

شورښگړتريڼ مروقي روژهلاتي ناوهراسټ له ماوهي چوار دهيهي رابردوو، واتهعهبدوللا
ئوجلان(ناسراوبه سهروک ئاپو) له مهر زهردهشت بهم جوړه دټه ئاخافتن:

(يهكئ لهمهزنترين و شارستانيترين گهل، كه توانيويويان له ئيران، كوڼفدراسيوئيكي پتهو و
قايم دابمهزرين مادهاكان...، مادهكان لهسهر بنچينه هي ئايديولوزيايي بههيزتريڼ مروقي
سهردهم، و لهژير بنه هما فيكرييهكان و ريڼوئيڼيهكاني ئهو مهزنه هپياوه، واته زهردهشت،
توانييان بناخه ئهو كوڼفدراسيوڼه ه دابمهزرين. ئهو ريهره بههيزه، دهسټيگهري
چاكسازييهك بووه كه بههرو بهرهههكه ديوي بو ئايينه ه جوړاوچوړهكاني ئيبراهيمي به
يادگار مايهوه. گرنگتريڼ داهيناني زهردهشت، ناسيني خواست و ئيرادهي ئازادي مروقي له قهلهم
دهدريټ چونكه زور لهميژ بوو ئينسان لهژير ركيف و سهيتهره سيستمي كوڼيلايه تي وههاي
بهسهر هاتبوو كه توانسته ئهوهي نه هبوو تهنانه هت خاوهني نسيي خوښي بيټ. زهردهشت
سهرهريټيي ئوستوورهكاني ريشه داکوتاوي كوڼيلايه تي، لهسهر زهين و کردهوهكاني مروقيي،
بهخهبات بانگيشت کرد. لهو رووهوه ئهو (وهك سه مبولي نائاريايه كان) له ئيبراهيم (وهكوو
نيشانه ه و سه مبولي سامي رهگهزه كان) شورښگړتريڼ و راديكالتر بووه.

رولي زهردهشت لهباري ئاينه هكاني تاكپه رستي، هه ربه و شيوه كه رهنگتر و لاوازر له
ئيبراهيم نييه.... بيگومان زهردهشت بههيزتريڼ سه مبول و ئاوينه هي چاكسازي و شورښگړي بو
حيسيټ دټه.))

(از دولت كاهني سومر بهسوي تمدن دمكراتيک - عبدالله اوجلان- ل ۷۲۳).

تيروانينيكي سهر پيي ده مانبا ته سهر ئهو باوه رپه كه پره نسيپهكاني زهردهشتي، ئايينيكي زور
له مهل (ئيجباري) نييه، مروقي به پيي بيروبوچوون و رادهي دهرك و تيگه يشتني خو، وهري
دهگري يا به دهسته واژه يه كي ديكه ئايينيكي نييه كه به زوري بهسهر ياندا بسه پيټ و به زه بري
شمشير و زهختي هه ره شه بترنجيټ.

باوه رپه كردن و برپوا پيدان به دوو هيڙي بنه هره تي، واته، ئه هورامه زدا و ئه هر يمه ن، گريډراو به
وهش هه لبراردن و هه لوه ژاردن به پيواري په يقي چاك، کردهوهي چاك و راماني چاك له بنه هما
سهره كييه كاني ديني زهردهشته و دوو پايه ي گرنگ و سهره كين بو تيگه يشتن له زهردهشت و
ليكدانه وهي و دهره ييان و هه لگوزيني مانا و واتا ئاقيستاي يه كان چونكه ره چاو كردني ئهم دوو
خاله گرنگه ئه مانپاريزي له وهي كه ريگه ي چهوت و هه له بگرينه ه بهر و ري ون كه يين.

به واتايهك، بهردى بناغهى ئاييىنى زهردهشت له سهر سى تهوهرو بنكهى سهرهكى، بىرى چاك (هومته)، كردهوى چاك (هوهرشسته) و قسهى چاك (هؤخته)، وه ههروهها دان پيداھينان به دوو هيىزى ئهساسى و له ههمان كاتيشدا دژ به يهك، يانى وزه و خوداى رووناكى و چاكه و ئهنديشهى خراب و ئههريمهنى مروّف، دامهزراوه. به پيى وتهى زانايان، ئه و سى دهستهواژه پرمانا و پيشنگداره كه له لايهن زهردهشتهوه، توّمار كراون، به دريژايى ميژوو، كارتيكردنيكى قوولى لهسهر ئايين و ئايدولوزييهكانى تر بهجيھيشتووھ. ئه م دوو خالانه هى نيو ئاقبيستا ريئويييمان دهكات بو دوزينه هوى نيوهرؤك و ئامانج و مهبهسته بهرزهكانى كه پيويسته لهمانا و اتاكانى ورد بينه هوه و له نيوهرؤكهكهى تيبگهين.

يهكيك له نيشانه هكانى زهردهشتى و دياردهى بلوغى منالى زهردهشتى، پشتيىدى پيروژه. پارچهيهكى سپى كه گشت ژنان و پياوان سى جار له قهدى پشتييان دهبهستن و سى گرى (ئهلقه) ي ليددهن، ئه و نه هريته هيشتاش له ناو كوردهكاندا باوه و دياردهيهكى نه هتهوهيى دهناسريّت. زهردهشتيهكان روژ و شهو، پيىنج جار نويژيان لهسهر فهرز بووه، كه ههركام له و نويژانه ه به ناوى ئهمشاسپهنديك (ئيزد و فريشتهى ئههورامهزدايى) دهناسرين كه برينين له: كاتى بهيانى (هاوهن)، نيوهرؤ (رهپيتوهن)، ئيواره (ئائيرهى سروترهه)، نويژى شيوان (ئاشمهن).

نويژ له بوچوونى زهردهشتيهكاندا، بريتى بووه له بهجيھينانى ئهركى سهرشان، له ههمبهر ئههورامهزدا و به مهبهستى سپاسگوزارى و ستايش، نويژ چهكيكه بو بهرههلسنكارى بهرامبهر به خراپه و ريئمايى به رييازگهى، قسهى چاك، كردهوى چاك و بىرى چاك ليكدهدرپتتهوه. «... ههر ئيستا، لهحاليكدا كه دهستم [بو بارهگهى تو] بهرز كردوتهوه، دهخوادم نويژكهرى تو بم و ئهتو بهرهوتى ئهشه" و كردهوى چاك "وههومهنه ه" ستايش بكه م.» (كاتاكان-هاتى ۱- خالى ۲۸). ئهوهى جيى سهرنجه ئهوهيه كه قبيله و جيگايهكى تاييهتى و دياريكراويان نه هبووه و مهرجيش نيه كه روو له جيگايهكى تاييهتى بكرىت، ههر كهس بوى ههيه، روو له جيگايهكى رووناك وهك ئاگر، خوړ، مانگ و ... بكات و لهگهّل ئههورامهزدا بپهيفى.

روژوو له ئايين زهردهشتى حهرام و قهدهغه بووه، مروّف بوى نه هبووه كه جهسته و رهوانى خوى نازار بدات، هوى ئهوهش خوى له خويدا ههلگري ئيده و فلهسهفهيهكى قوول و تاييهته كه له م بابتهدا ناگونجيت، بهلام هوكارىكى دهگهريتتهوه سهر ئه و پره نسيپهكه، ئينسان پيويسته ههموو كات له بىرى پارازتنى تهندروستى جهسته و هيئمايهتى دهروونى خويدا بيت، ناشى به بهرگرى كردن له خواردن، ئاستهنگ و چهرمسهرى بو ئهئندامهكانى پيك بينيت، پيويسته حهقى تهواوى ئهئندامهكانى خوى وهك خوى بدات.

دارمستتر له پهرتووكى (مجموعه قوانين زردشت- ترجمه ي موسى جوان) دا نووسيويهتى كه ((ههر كهسيك، روژوو بگريت، له دنيايهكى تر به توندترين تاوانيك كه له م جيھانه ه ههيه، سزا دهريّت، به و پييه كه له بلندايبهك كه سته شهقاوى مروّفه، فرپدهدرپتته خوارهوه و ... يان لهوه خراپترى بهسهر دههينريّت.)) (قهنديدات - خالى ۴۸ تا ۵۴).

دياره له مهر دياردهى روژووگرتن و بهرگرى كردن له خواردن و ئهئجامى شتوومهكى پيويست، هوكارى ديكهش دهورگيرن و ههلبهت راي ديكهش له گوڤدان.

تاقميك لهسهر ئه و باوهپهه كه روژووگرتن له م ئايينه هدا ههبووه، بهلام نه ه به و شيوازهى كه له ناو ئايينه هكانى سامى و عهپهبهكاندا باون.

ده لیت: «ئەى ئەھورامەزدا... لەراستی و خاوینى،ھۆیەك دروست بكە تا لەھەيز و تابشتى ئەو، ئاشتى و ئاسايش سەقامگير بكریت،...»(یەسنا-ھاتى ۲۹-خالى ۱۰)

لەگەل ئەوانەش ئاشتىخووزى و ويستى ھيمنايەتى،نابیتە ھوى سەر داخستن بۆ زولم و قەبوولکردنى زۆردارى و ستەم،ھەر بۆيەش زەردەشت لە دېرى "یەسنا-ھاتى ۴۸-خالى ۷"دا دەبیزیت: «تورەيى دەبى بەربەست بكرى،بەلام پيوسته لەھەمبەر زولم و زۆردارى، لەخۆمان بەرگري بكەين.»

ئەمانە و سەدان ئامۆزگارى دیکە،لەلایەن زەردەشتى كورد ئاراستەى مرؤف و مرؤفایەتى كراوہ با ھەموو خەلك بزانی ئەوانە گشتیان قسەكانى زەردەشتى بەرەچەلەك كوردە ولە گاتاكاندا پيشكەش بە مرؤف كراوہ.

.....

بە بى دردۆنگى، دینی زەردەشتى، ئایینیكى پوزیتىفە كە لە سەر ئەساسى ھزر و ئاوەزەوہ بنیات نراوہ، تەنیا مەرجى سەرەكى بۆ دان پیداهیان و وەرگرتنى ئەو دینە ە یا خود تاكە پيوہ روپيوانە ەى پەسند كردن، بىر و ھزر و تىكفكرينە ە. تابەنى دینی زەردەشت بۆ تەواويىتى (كەمالى) مرؤف، بە ھزر و ئەقل بەستراوہتەوہ.

لە راستیدا، زۆرەملى و داسەپاندن، ھىچ جى پيىھەكى لەم ئایينە ەدانىيە، ھەر وەك زەردەشت، زۆرملى و ئىجبارى بە توندى و بە راشكاوى رەت داوہتەوہ.

گۆشەنىگای زەردەشت سەبارەت بە شوناس و ھەبوونى ژن و لە بارەى جىگای ئافرەت لە ناو كۆمەلگادا، زۆر سەرنج راکيشەرە،دۆخ و مەقامى ئافرەت ھەرلەكۆنەوہ لە ناو كوردەكانى "مادى" و لە باوهرى موغەكان بەرز نرخينرداوہ.ديارە لە گەل سەرھەلدانى زەردەشت و لە نەتىجەى چاكسازيەكانى ئەو مەزنە مرؤفە،گۆرانكارىيەكى بە سەر جىگەوپيگەى ئافرەتدا ھاتووہ.ژن لە قەمچى دیدى زەردەشت و دینی پيرۆزى زەردەشتى مافى يەكسان و بەرابەرى لەگەل پياو گەل پيى بەخسراوہ، تەنانەت مەقامى داىك ئىجگار پيرۆز و گەورە زانراوہ؛ تيبينى لە دەقەكانى ئاقىستا ئيمە بەوهرينوینى دەكات كە ناوى ژن و پياوى خاوەن چاكە و رەوشت بەرز و خواترس، لە يەك ريزدا ھاتوہ،ئافرەت لە كاروبارى كۆمەلایەتى،ئابوورى،دینی و ... بە قەت پياو كاريگەرەو ھەر بەو رادەيەش برپاردەر و بەرپرسيارە.رۆژى پينجى مانگى ئەسپەندارمەزد(رەشەمە) ھەر لە دىرۆكى ئاريايى بۆ رۆژى داىك و ئافرەت تەرخان كراوہ . ئەوانە لە حالىكدان كە ژن لە كۆمەلگای بى وینەى! یونانیەكان تەنانەت مافى شارومەندى پيى رەوا نەزانراوہ،ئافرەت لە ريز و قەلافەتى كۆيلەكان و یونانیەكان بگرە لە وانیش نزمتر دانراوہ و دەزانریت. بيگومان خویندەنەوہ فەلسەفەكانى!سوقرات،ئەفلاتوون و ئەرەستو ئەو بە ئيمە دەسەلمییت.

بەسەرنج دان و وردبىنى لە بۆچوون و ئایينى زەردەشتى، ئەو باوهرە وە ديار دەكەويت كە لە ھەر ھەزارەيەكدا، زەردەشتىكى زەمانە ە واتە ريبەريكى مەزن لەسەر شوین و ريبازى زەردەشت سەر ھەلدەدات. (زرتشت،پيامبر ايران باستان،ھاشم رضى)

(ئوشیدەر یا خود ھوشیدەر)، (ھوشیدەر مانگ) و (سوشيانس)، سى بەلینى پیدراوى زەردەشتين، كە ھەر سيکیان راستەوخۆ لە توخم و رەچەلەكى ئەشو زەردەشت دەبنە ەوہ و بە كورپى زەردەشت دەناسرین. (زادئەسپەرم - خالى ۲۲)، (دین كورد - خالى ۵۱-۵۴)

ھوشیدەر و ھوشیدەر مانگ لەدايكيوون و چاكسازى و ئەركى خویمان بە جى ھیناوە و كوچى دوايیان كردووہ، بەلام ھیشتا سوشيانس یا خود سوودپيگەيانى گەورە، لە داىك نە ەبووہ و بەلینى دراوہ لە سەردەمىكى پيوست و بارودۆخىكى تايبەتى و گونجاو سەرھەلدەدات.

ئەگەر بەزیتى بروانين، شوین ھەلگرتوويى ئایينە ەكانى تر سامى بە گشتى و ئایينى ئىسلام بەتايبەتى، راستەوخۆ لە ئایين و جیھانبینى زەردەشت دەبىنریت، ديارە، بۆچوونى زەردەشت لەمەر پيشواى زەمانە ە (مەھدى مەعوود) لە ريچكەكانى ئىسلام بە تايبەتى ئىسلامى شيعە و

ئىسلامى سوننە ە بە رووتى خۇى دەنۆينىت، كە بە بى قسە جىيى ھىچ ئىنكار و پاساويك ناهىلئىتەو، بە مانايەك، قوولئى و بەرىنى كارتىكرندە ەكە ئەوئەندە، راستەوخو و بنە ەرەتىيە كە نكوولئى لئى ناكرىت. بو نمونە ە، لەم بارەو، دوو كتئىبى زور گرینگ، بە قەلەمى (دارمستتر) و (ئىدگار بلوشە) نووسراون. ئىدگار بلوشە، دەنوسىت: ((سەرچاوە و چاوغى باوەر بە بوونى " ئىمامى زەمان " و كەسىكى بەلئىنىپدراو، ەلەدەگەرپتەو سەر بىر و راي ئىرانىەكان.)) (تارىخ تمدن و فرهنگ ايران كهن -دكتور هوشنگ طالع)

(قطب الدين شيرازى) لە گەورەبى و زانايى زەرەدەشت ئاوەها دەئاخفى: ((لەو شتانه كە زەرەدەشت لە ناو پەراوەكانى زەند و ئاقىستا گوتويەتى يەكئىكان ئەوئەبە كە لە ئاخرو ئوخرى زەمان، پياويكى مەزن سەرەلەدەدات كە بەنىوى(ئەستەدیركا) دەناسرئت و واتاكەى بە پياوى زانا لئكدەدرئتەو، لەو دنيايەعەدل و دین ئاراستە دەكات، ھاوكات لەگەل وى، پەتیارەبەك پەيدا دەبئت كە لە ەوولئى خراپەكردن و بە لاریدا بردنى مروث تئیدەكوشت و تئكدەرى چاكە و كاروبارى ئەستەدرىكايە....

ئەز(شیرازی) دەلئیم ەەر دەلئى ئەو زانايە(زەرەدەشت) لەبوونى سەرپەرست و شوانى! (مولای) ئئیمە(ساحب الزمان) و سەرودەرنانى ئەو لە ئاخرى زەمان خەبەرى داو. تايبەتمەندى و سىفانتىك كە بو ئەستەدرىكا(سوشيانس=مەهدى مەوعود) دەگوتئى ەمان سىفەت و خسوسياتى ئامازە پئىكراو لە ەدەيس و رىوايەتەكانى ئئیمە دەچئ، ە رو ەا پە تيارەكەش ە مان دەججالە و ...). (ەمان سەرچاوەى سەرود)

فەلسەفە و ئاوەزگەرئىتە زەرەدەشت

لەسەر فەلسەفە و برىواى ئاوەزگەرى زەرەدەشت گەلئىك وتار و لئكدانە ەو لە كايە دان، بەلام زور بە كورتى، ەوول دەدەين تئشك بخەينە ە سەر ەندئىك لايەن و برگە فەلسەفەبەكانى ئەم ئابئىنە. سەمبوولئىك واتە ەئماگەرئەتى وەك يەكئى لە دياردەكانى گرینگى چوارچئوى بىروباوەرى ئاربابىەكان، بە درئزايى مئزوو، رولئى تايبەتى خوى گئراو. دەزانئىن، ەئما لەناو ئوستورەدا، رولئىكى گرینگ و لە ەمان حالئشدا سەرەكى بە خووەدەبئئت.

ديارە لە ناوەرولكى ەەر دەق و بوچوونئىكى ئوستورەبئدا، ەندئىك راستى لە گوردان، بە دەربرئنىكى تر، لەناوئاخنى ەەر دياردەبەكى ئوستورەبئدا، ەقىقەت بە ەئمايەكى تايبەتى، گونجاو و بناخەى ەەر ئوستورەبەك لەبان بەردى واقعبەت و راستىبەك ەلچئندراو.

ئاو، با، خاك و ئاگر، ئيزەد و ئەمشاسپەندەكان، ئەهرىمەن و دئوئەزەمەكان و ... گشتئان ەئمايەكن كە بەشئىك لە ەقىقەت و پئداوئىستىبەكان و لايەنەكانى تەمووزاوى مروث روون دەكەنە ەو. ئاشكرايە، ئەو نەبئتە ەوى پاساوى ئەوئەبەك، ئەو راستىبەك لە بىر بکەين كە تاقمئىك لە باوەر و بوچوونە ەكانى ئئیمە لە ناو ئوستورەدا بنە ەرەتئىن و ەندئىكئشئان ەەر بە تەواوى بئى پايەن و رىشەبەكى ئەوتوئان نىبە.

ئەگەر چى ەونە ەرى ەئماگەرئىتە، لە ناخى دەقەكانى ئاقئستا و ەئىرانە ە ئابئىنە پئروژەكانى (گاتاكان) زەرەدەشت، بە روونى وەبەر چاو دئىن، بەلام لە رووئىكى دىكەو تەواو كارىگەرى ەبە لەسەر واقعبەتە پئوئىستەكانى ژيانى مروث، بە وتەبەكى دىكە پئوئەندى نئوان مروث و ژيانى واقعبەتى لە ەمبەر ژيانى خوليايى و دنيايەكى تر لەسەر بنكەى ەوالە بە گەوالەدان، پتەوتر و پربايەخترە؛ ەەر بوئەش رىبالئزمى ەزرى و ئەقلانئبەت تئادا جەختى لەسەر كراو.

لە دەقەكانى ئاقئستا زوربەى كات، ئەهورا مەزدا بە سىفەتى " ئەى ەزرى (خرد) ئى خاوەن چاكە " بانگەئشئن كراو، لە ناو تاقمئىكى زورى تر، ئەهوراموزدا بەسەرچاوەى زانئارى و زانئايى و ەزرگەرى، ناسئندراو. ((رئز و سوپاسم ەبە بو زانئى خاوەن چاكە)) (قئندئداد - خالى ۳۹)

به بئ قسه، خویندنه هوه و تیروانینیکی میتافیزیکی و ئوتوپییایی ئه گهر سه رنج و بیرکردنه هوه و تیگه یشتنی له گه لدا نه هبیت یا خود به ئه قل و بر وای مرؤفدا نه چیت، ئه وه بئ سووده و هیچ مانایه کی به نرخ، تیایدا به دی ناکریت.

فهلسه فهی زهرده شت له سه ر دوو دیروکی ئه ساسی و دوو گه وه هری هاوکات له دایکیوو له هه مان حالیشدا دوو هیزی شویندانه ه، به لام ناتهب، واته (سپهنه مینوو)، (ئهنگره مینوو)، دامه زراوه. راستیه که ی ئه وه یه، که کاردانه هوه و دهنگدانه هوهی ئه م دوو چه مکه، وزه یه که، که له دلئ بچوو کترین زهره رپه و به شه کاند، به چه شنی موسبه ت و مهنفی، به رده وام له جولانه هوه دایه و خوی ده نوینیت. به تییینی له مه ر دیارده گه لی سروشتی، ئه و دوو چه مکه ناتهبایه، یه ک له وانه ه "مه شی" و "مه شیانه ه" (ئاده م و حه و) (رؤلی گرنگیی ئاشکرا ده بیت. چونکه سه ره تا و پی شوونه ی مرؤف له چه شنی سه ننتیزدا وه دیار ده خات.

تیز (وزه ی موسبه ت) و ئانتی تیز (وزه ی مهنفی)، پایه و بنچینه هی ئافراندن، جولانه هوه و گوړان، گه شه سه ندن و فه وتان، ئه ندیشه ی مرؤف و ... له سه ر جه مسه ری وزه ی چاکه (سپهنه مینوو) و خراپه (ئهنگره مینوو) قایم کراوه.

هه لبه سه ته کانی ناسر خه سه ره وه له و باره وه جه خت له سه ر ئه و راستیه ده کات:

سوی تو نویدگر فرستادن	بردست زمانه ز آفرینش، دو
یکی سوی دوزخت همی خواند	یکی سوی عز و نعمت مینو
هر یک به رهیت میکشد، لیکن	بر شخص پدید نورد نیرو

....

بر گیر ره بهشت و کوشش کن
کاین نیست ره محال و نامرجو
(زرتشت پیامبر ایرانی، هاشم رضی، ۱۰۱-۱۰۲)

شوین و به ره می چاکه و خراپه ی مرؤف، له زال بوون و هه ژموونی یه کی له و دووانه ه له سه ر ئه ویت، دپته دی، واتا، دژایه تی و یه ک بوون، په رموون و په رته وازه یی، راستی و ناراستی، موتله ق و ریژه یی، هه بوون (وجود) و نه ه بوون (عدم)، رووناکی و تاریکی، ... هه ره ه موویان دیارده ی ته عاموولی ئه م دوو نیروو گه له ده ناسرین. به ره م و سه ننتیزی ئه و دووانه ه مرؤف له میژوودا وه ری ده خات و به دیه یه هری هه ل سوکه وت و بزاقی جیهان و میژوو یه. هه ره وه ک دیاره، کرؤک (جه وه ره ی) ناوه روکی فهلسه فهی زهرده شت، ده گه ریته وه سه ر جه مسه ری ئه قل و هزی مرؤف، به واتایه کی دروستتر، هزرگه ری و ئه قلانییه ت له ناوقه دی ئه م ئایینه هدا سه قامگیر کراوه، هه ر چه ند له به ستینی ماریفه ت و ئیمانیش له و په ری پته وی و مه زبووتی دایه. سیمای زهرده شت له بوچوون و نووسراوه کانی ئه شراق و حیکمه تی خوسره وانی به تاییه تی شاره زوری به ئاشکرایی و کراوه یی وه دیار ده که ویت، یه کی تر له زانایانی دنیای ئیسلامه تی، که له باره ی زهرده شت و تیروانینییه کانی، زور به پوختی و پوزینتیقی دواوه (قطب الدین اشکورئ) له شاگرده کانی میرداماده وی که سی ده بیژیت: «روناکی و تاریکی دوو پره نسپی دژ به یه کن، هه روها یه زدان و ئه هریمه ن، پی شوونه ی گشت خولقیندراوه کانی جیهان له لیکدان و لیکبوون و ئاویته بوونی ئه و دوو ئه سله دپته دی، ...»

تاقمیکی زور له پسپوران و زانایان له و باوه رده ان که ماده کان و موغه کانی ئایینی (کورده کان) دامه زرینه هری فهلسه فه ن، دوور له راستی نیه که بگوترئ، فهلسه فه و ئه قلانییه تی زهرده شتی، کاردانه هوه یه کی بئ ئینکاری له مه ر فه یله سوفه کانی روژئاوا به گشتی و یونانیه کان به تاییه تی به جئ هیشتووه، پیوسته زور به کورتی په نجه بو هه ندیک له م رایانه ه رابکیشین.

مهكتهبی، "گورانی بهردهوام" (تغییرات پیایی)، که له لایهن هیراکلیتووس دامهزراوه، لهمهپر
ئهو باوهپه قایم کراوه که گوران و دوندونی تاکه پرهنسیپی سهرهکی زال بهسهر جیهاندایه،
واته جیهان له گورانی ههمیشهیی دایه ((نه همان، مانه هومان، نه همانه ه))، یهکیان له
مهرگی ئهوهیترا، دهردیتهوه و له ژیان یهکیتر دهفتهوتی (دهمری).

ناوبراو دهیگوت: لهناو ئاخنی ههر شتی، دژبهرایهتی و پارادوکس ههیه، ههر ئهوهش دهیته
هوی گورانکاری ههمیشهیی و تهکاموول پیکدییت، بیگومان ئهمه وهبیرهینه هرهوی دووهیزی
سهرهکی و دژبه یهکی موسبهت و مهنفی له ناو ئایینی زهردهشت دایه.

چوار عونسوری سهرهکی سروشت واته ئاو، با، خاک و ئاگر لهناوبیری زهردهشتی، یهکیتر لهو
برگانه هیه که فهلسهفهی زهردهشت له سهری دهو دهگیریت.

«دایکی ژیان "خاک"، ئاوی ژیان "ئاو"، بابی ژیان "خور"، ئاوری ژیان "ئاگر»
چنین است فرمان دادآفرین

که پاکیزه دارند روی زمین

چو آباد باشد به کشت و به کار

به مردم رسد سود ازو بیشمار

به گیتی بود آن کسی بهترین

که توشه به آباد کردن زمین

.....

به زرتشت گفتا ای پاک جان

سپر دم به تو آبهای روان

به خلق جهان بازگوی کز آب

بود در تن همگنان زور و آب

ازو زنده باشد تن جانور

وزو تازه باشد همه بوم و بر

چو پاکیزه باشد کراد ممر

بیاید گداز و نیارد فطر

سخن گفت درباره رستی

که از زرتشت گوید آبا هرتی

نباید به بیدار کردن تباه

به بیهوده برکندن از جایگاه

کز راحت مردم و چارپاست

تبه کردن او نه راه خداست

دیاره ئهه چوار جهوهههه سروشتیه، (ئاو، با، خاک و ئاگر)، رولیکی گرینگی له بوچوونه هکانی
زهردهشت به خووه ههگرتووه، ههر ئهوهش له شکل گرتنی چوارچیوهی فهلسهفهی سهرهتایی
یونانیهکان کایهیی لهسهر کراوه.

به گومانی تالس، ژیربهنای ههموو شتی، ئاوه، ههر وهک دهیگوت: ((ههموو شتی، ئاوه))
ههروهها له قورئانیشدا ئاو بهسهرچاوهی ژیان لهقهلهم دراوه و له بوچوونهکانی مهسیحی بو
غوسلی تهعمید کهلکی لیوهردهگیریت.

ئهنکسیمینوسی یونانی لهو بروایهدا بوو که ههوینی سهرهکی و کارتیکهر، تاکه و ئهویش ماددهی
ههوا (با) یه، ((ویدهچی دنیا نه ههس بکیشت)).

هیراکلیتوسیش له مه پ نهو باوه پره ساغ ببووه که، هه موو جه وه ره کانی سروشتی ئاو، با و خاک، له تیداچوون و ئیستحاله ی ئاگر پیکدیته. ((ئاور باوکی هه موو شتیکه)) . رامین جه هان به گلوو ده لیت: ((پیویسته گرنگی فهلسه فی - ئه خلاقی ئه م ئایینه ه به که م نه هزانین، چونکه کاریگه ریه کی زوری کردوته سهر هزری یونانی و ئه فلاتوونیه نوییه کان)) . بئ شک، چوارچیوهی بیر و را و فهلسه فه ی زهرده شتیه کان و موغه کان، پهل و پوی هاویشتوته سهر بیر و باوه پ و لیكدانه هوه ی روژئاواییه کان؛ بویه نیچه به ئاشکرایی راده گه یه نی که ((حق و ابوو، فهلسه فه و فه ره هنگ و ته مه دوونی ئیرانی (موغه کان و زهرده شتیه کان) له ریگه ی یونان و روومه وه بو روژئاوا هاتبایه، نه هک فهلسه فه و ته مه دوونی یونان له ریگه ی روومه وه)) . مه خابن، گه لیک چه مک و مه فهووم و بوچوونی زانستی و فهلسه فی له لایهن یونانیه کانه هوه قوزراونه هته وه، ئینجا به زمان و جلکی یونانی راده ستمان کراونه هته وه. هیگیل له لیدوانه هکانیدا، سوقرات به یه کی له که سایه تیه جیهان میژووییه کان داده نیته، له بهر ئه وه یکه به باوه پی هیگیل، روچی پرسیاریتی و پرسگه ری له هه موو شتیکه ده کات و پرسیارگه ری رهواج ده دات.

ئه م تاییه ته ندیه ی سوقرات، له دینی زهرده شتیذا زور بهرچاوه، به جوړیک که له زوربه ی گفتوگوکانی زهرده شت له گه ل ئه هورامه زدا، به زاروه ی پرسیار ده په یقی. (بلئ بزانه ... ؟) ، (وه لامم بده وه و ... ؟) و ... روچ و جه وه هری پرسیارگه ری له دینی زهرده شتی و مروقی ئیرانی هه میشه له ئارا دایه، به شیوه یه ک که مایه ی به خته وه ری و خو شبه ختی زانراوه، ئه وه ش دیاره که به خته وه ری و خو شبه ختی به شیکی زوری ههر له و دنیایه دایه . ((ئه ی مروقی پاریزکار، له پرسیارکردن له من ده ست هه لمه گره، ئه ز خولقینه هری کرده وه ی باش و گه لیک زانام و ده توانم وه لامی پرسیاره کان بده مه وه که وایه له من پرسیار بکه، تا خو شبه خت بی)) . (برگه ی (۱۸) قیندیداد - خالی (۷)) (... له من پرسیار بکه تا ویرای ئه ویکه وه زعی خو ت باشتر ده که ی، خو شت به خته وه ر و خو شبه خت بکه ی.) . (برگه ی (۱۸) قیندیداد - خالی (۷))

زهرده شت بیرمهند و تیوری دانه ری کوردستانی کون له ده قی گاتاکاندا وه ک هونه ریکی به سوژ و فه یله سو فیکی وردبین و قوول ئه ندیش، له بونیادی ترین پرسیارگه لیک که له به رده م مروق له ئارا دان و هیشتاش ههر له گه ردان، ده دویت. (دینه ی ایرانی س ۱۴۱)

خوای زهرده شت راده گه یه نیته که « پرسیارم لی بکه، چونکه پرسقی هه موو پرسیکت ده ده مه وه ». بیگومان به پیی پیناسه ی هیگیل، زهرده شت که سایه تیه کی جیهان میژووییه (جهان تاریخی) و پی شه نگایه تی زهرده شت له م ره هه نده شه وه ئاشکرایه .

به رای ئیمه، یه کی له تاییه ته ندیه هه ره سه ره کی فهلسه فه ی زهرده شت، که تا کوو ئیستا سه رنجی پی نه هراوه، پیوه ندی نیوان هزری فهلسه فی و پروای ماریفه ته .

گومان له وه دا نی یه که بیر و ئه قلی زهرده شتی و بگره موغه کانی به ره گه ز (ماد ی پیش زهرده شت، له سه ر ئه و بناغه دارپژراوه، که ئاوه زگه ری تی، به که لک وه رگرتن له فاکتوره کانی سروشتی و واقعیته کانی مروقی خاکی له سه ر گوئ زه وی، رو لی سه ره کی ده گی ری ت. له م باره وه که پروا و ئیمان و باوه پی میتافیزیکی زهرده شتیه کان به گشتی و مروقی ئیرانی له سه ر هی م و هه وی نی ئه قل دامه زراوه و قه دی کی شاوه، هیچ گومانیک ناتوانین بخه ینه ه ناو دل مان .

به گو فانی میژوو، زهرده شت یه که م که سه له ناو پیغه مبه ر و فه یله سو فه کان که، سه رنجی مروقی واته هه ست و ئیمانی بو لای ئه قل و لیكدانه هوه راکیشاوه .

زۆربهی هه‌ره زۆری ئایینه هکانی سامی وهک، په‌هوودیهت، مه‌سیحیهت، ئیسلامه‌تی و ... له‌سه‌ر پایه‌ی ئیمان و باوه‌ر هاتۆته‌ گۆرێ و ئەقل و ئاوه‌زگه‌ریتی وهک پاساوی ئەو هه‌ست و ئیمان ه، کاریگه‌ری ده‌بیته‌. به‌ واتایه‌کی دیکه‌، هه‌ستیان به‌ پێویسته‌ بوون یا خود به‌ رێپه‌روی کردن له‌و ئایینه‌ ه کردووه‌، نه‌ ه ئەوه‌یکه‌ ئەقلیه‌ت و لیکدانه‌ هوه‌یه‌کی فه‌لسه‌فی و هزری ئەوانی بۆی لای دین و ئیمان راکیش کردبیت، واته‌ ئەقل و ئاوه‌زگه‌ریه‌تی له‌سه‌ر بناغه‌ و هه‌وینی ئیمان و برۆا دا‌پێژراوه‌ نه‌ ه به‌ پێچه‌وانه‌ ه.

به‌ بێ قسه‌، له‌ چوارچێوه‌یه‌کی فه‌ره‌هنگی به‌رفراواندا، دین و ئولی هه‌ر نه‌ هته‌وه‌یه‌ک، پێوه‌روناسینه‌ هری راده‌ی ته‌مه‌دوون و فه‌ره‌هنگ، بگه‌ر نیشانه‌ هی هۆش و زه‌ینی کۆی رابردووی ئەو نه‌ هته‌وه‌یه‌، به‌ ئەژمار دیت. به‌ جوهره‌ته‌وه‌ ده‌توانرێ بگوترێ، پێناسه‌ی میلیه‌ته‌کانه‌ ه. ئینجا له‌ سه‌ر ئەو راستیه‌ش هانتینگتون له‌ ناو بابه‌تیکدا ده‌نووسیت: ((مرۆف خۆبی و هه‌وویه‌ت و شوناسی خۆی به‌ پێی باب و باپیران، میژوو، دین و ... پێناسه‌ ده‌کات و ده‌دۆزیته‌وه‌.))

ئاگوستینی قدیس، که‌ شوین هه‌لگرتووی ئایینی زه‌رده‌شت، به‌ تاییه‌تی مانه‌ هوی بوو، به‌ راشکاوی ده‌یگوت ((خه‌باتی سیاسی له‌ جیهاندا، نه‌ ه له‌ مابه‌ینی ده‌وله‌ت و دین، به‌لکو له‌ نیوان ((کۆمه‌لگای ئاسمانی)) و ((کۆمه‌لگای زه‌وینی)) دایه‌، که‌ ئەوه‌لینیان نوینه‌ هری خواجه‌رستی (سپه‌نتامینوو) و ئەوه‌تریان هی تاوانباران و خراپکارانه‌ ه (ئهنگره‌مینوو)، به‌ ده‌سته‌ واژه‌یه‌کی‌تر، سه‌ره‌کیتترین ئەندیشه‌ی ئاگوستین له‌مه‌ر ئایینی "دووشار"ی، ئاسمانی و خاکی هاتۆته‌ ئاراوه‌.

(تاریخ اندیشه‌های سیاسی در غرب - دکتر طاهری - صفحه ۱۴۳)

توماس ئاکونیا که‌ به‌ گه‌وره‌ترین و به‌هێزترین فه‌یله‌سوفی موده‌رپرپیسی، له‌ سه‌ده‌کانی نیونجی ده‌ناسریت، به‌ شوین هه‌لگرتنی بۆچوونی رۆژه‌ه‌لاتی (به‌ تاییه‌تی بیروکه‌ی زه‌رده‌شتی) به‌رده‌وام له‌ هه‌ولێ ئەوه‌ دابوو که‌ سازش و لیک‌نزیک کردنه‌ هوه‌یه‌ک له‌ نیوان ئیمانیه‌ مه‌سیحی و ئەقلانییه‌تی یونانی پیک‌بینیت، ته‌واوی خزمه‌ت کردنی ئاکونیا به‌ مه‌سیحیه‌ت ئەوه‌ بوو که‌ دینی مه‌سیح له‌گه‌ل فه‌لسه‌فه‌ی ئاوه‌زگه‌ریتی ئەفلاتوون و ئەره‌ستوو ئاوێته‌ بکات و پردیکیان بۆ دروست بکات. (تاریخ اندیشه‌های سیاسی در غرب - دکتر طاهری - صفحه ۱۴۳)

دیاره‌ ئەو به‌رێزه‌ بۆ هه‌میشه‌ سه‌ره‌که‌وتوو نه‌ ه‌بوو، چونکه‌ به‌ پێچه‌وانه‌ هی زه‌رده‌شتی، ئیمانیه‌ مه‌سیحی له‌ سه‌ر به‌ردی بناخه‌ی ئەقل و هزر دانه‌ هه‌م‌زرابوو، ئەو راستیه‌ش له‌سه‌رده‌می رینسانس به‌ زه‌قی خۆی نیشان دا.

هه‌ر وه‌ک ئاماژه‌ی پێدرا، ئیمان و برۆای زه‌رده‌شتی له‌سه‌ر جه‌مسه‌ری ئەقل، په‌لی هاویشتوو، ئەمه‌ش به‌کێک له‌ تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی هه‌ره‌ گه‌وره‌ی فه‌لسه‌فه‌ی ئیرانی (کورده‌کانی موغ و زه‌رده‌شت) ده‌زانین.

به‌ کورتی ده‌توانین ئەوه‌ بلین که‌، باوه‌رێ ئەقلی و هزری لیکدانه‌ هوه‌ زه‌رده‌شتیه‌کانی بردۆته‌ سه‌ر ئیمان و برۆایه‌کی قه‌لبی، نه‌ ه به‌ پێچه‌وانه‌ ه، له‌ راستیدا ئەو فورموله‌ی (ئیمان له‌سه‌ر پایه‌ی هزر)، یا (هزر له‌ سه‌ر پایه‌ی ئیمان) ئەگه‌ر نه‌ ه‌لین پیکه‌ینه‌ هری ته‌مه‌دونه‌ ه، ده‌توانین به‌ ریحۆشه‌که‌ری ته‌مه‌دوون و ده‌سکه‌وت له‌ قه‌له‌می بده‌ین.

به‌ سووکه‌ ئاورپیک له‌مه‌ر میژووی ئایینی، سامی و عه‌ره‌به‌کان ئەوه‌مان بۆ روون ده‌بیته‌وه‌ که‌ له‌ چاخیکی میژوویدا، دگماتیزم و ده‌مارگیری و شک و توند و تیزی دیته‌ ئاراوه‌ و له‌ چاخ و کاتیکی‌تردا، هه‌ر له‌سه‌ر هه‌وینی و په‌ره‌نسییه‌کانی پیشوو که‌م ته‌رخه‌می و دیارده‌ی لائیک و سکولارو له‌وانه‌ ه، بێ دینی و ... دیته‌ گۆرێ.

مه‌مه‌دی غه‌زالی، تووشی ئەو نه‌ هه‌ماه‌ته‌ بووه‌، له‌ راستیدا زۆری هه‌ولدا، ئەقلانییه‌ت و ئاوه‌زگه‌ری زه‌رده‌شتی له‌گه‌ل هه‌ست و برۆای ئیسلام گری‌ بدات. به‌لام نه‌ هته‌نیا سه‌ره‌که‌وتنیکی وه‌ده‌ست نه‌ هه‌ینا، به‌لکو، دانی به‌ شکستدا هه‌ینا و به‌ لای ئیمان و هه‌ستی قه‌لبی شو‌ر بۆوه‌ و

لهپیش هه موو شتیك وهك سه ره تابهك پیویسته ئه و راستییه بخرینه هروو كه زۆر بهی خه لکی ئاسایی، ته نانه هت مامۆستایانی ئایینی (ئیسلامه تی)، له و باوه رپه چهوته دان كه ئایینی زه رده شت به ئایینی ئاگر و زه رده شتییه كان و ئاگر په ره ست یا خود گاور و به شروقه ی (فورئانی پیروژ) مه جووس ده زانن؛ به واتابهك، وای لیئتیگه یشتوون یان هه ر لیئ تییه هگه یشتوون، سه ره پرای ئه وهش بیر و ئولی زه رده شت به دوو الیزمی و دووانه هپه رستی ته نانه هت دووخواپی ده ناسن و به رده وام له چه واشه كردن و تاوانباركردنی زه رده شت و ئایینه ه پاگژییه كه ی، راناوهستن، جا به وته و گوتاری پچرپچر و دوور له راستی و تییه هگه یشتووی، له و چه شنه ه دیارده گه له ناراستیانه هیان به زه رده شته وه لكانده وه و گه لیک بوچوونی ناحه ز و ناشیرینیان وه پال ئایینی زه رده شتی ناوه. هه له بهت له و راستیه میژوو بییه ناتوانین نكوولی بکهین له سه رده می ساسانییه كان به تاییه تی كوئایی ئه و زنجیره یه ، دیارده ی خراپ و ناحه ز هاتوونه هته گوړی به لام دینی ره سه نی زه رده شت هه ر له سه ر جیگه ورپیگه ی خو ی ماوه ته وهه. دیاره ئه وو قسه ی ئه گه ر غه رزی تییدا نه ه بیته له رووی نه ه زانینه ه، چونكه فری به سه ر هیچ راستییهك نییه.

به چاوخشان دنیك به سه ر میژووی ئیسلامی عه ره به كان، ویده چی یه كه م كه س كه زه رده شتییه كانی به فه رمی و نووسراوه، به ئاگر په رست زانیوه، جه نابی عومه ر كوری خه تتابه. ناوبراو كه پاشایه تی عه ره به كانی به ده ست گرتبوو، پاش سه قامگیركردنی ده سه لاتی خو ی نامه یه کی پر له هه ره شه و گوړه شه بو یه زگه ردی كورد (ئاخرین پاشای ساسانییه كان) به ریډه كات، دوا ی ئه وه كه سووكایه تییه کی زۆر به ئیرانییه كان و بیروباوه ری زه رده شتییه كان ده كات، به شان و باهو ی ئیسلامی ئه وان دا دیته خوار، داوا له یه زگه رد ده كات ده ست له ئاگر په رستی! و شرك هه لبرگرت و ئه للا به رستی، له و نامه یه دا جه خت ده كاته وه ئه گه ر له و دیارده و دینه ه ده ست به ر نه هدات و له سه ر بیروباوه ری ئه وان موسلمان نه ه بیته و خو ی راده ستی عه ره به كان نه ه كات ئه وا له گه ل بریقه و تیژی شمشیری موسلمان ه كان رووبه رووده بیته وه و ولاته كه ی داگیر ده كرت و ... دیاره یه زگه ردیش پاش سه رسوورمان له وه یكه ئه عرابییه کی تازه پیگه یشتوو له لایه كه وه خو ی به رامبه ر به و داناوه و له لایه کی دیکه شه وه به و شیویه له نامه كه ییدا ده دویت و ئه و شتانه به م جوړه دینیته به رباس و خو ی هه لده سوورپینی، وه لامی ده راوه كانی به پوختی و به توندی ده داته وه. پاشای ئیرانییه كان، دوا ی ئه وه یكه هه ژاری و سه ربه داوین بوونی ئه وان به ئیرانییه كان وه بیر ده خاته وه و ئامازه پیدانیکی گشتی به میژووی سامیه كان و ئاریاییه كان ده دات، له وه لام دا دنوو سیته: ((زۆر جیگای داخه كه سیك رییه رایه تی گه لی موسلمانی گرتوته ده ست كه ئاگاداری و زانیاری له سه ر دراوسییه كه ی نی یه و بیر و باوه ری ئیرانییه كان نانسیت و له میژوو هیچ نازانیت و له گومرایی دایه.)) یه زگه رد به دوا ی لیدوانیکی زۆر، ده لیت: نه ته وه ی ئیرانییه كانی ئاریایی كه خاوه ن فره هنگ و مروقایه تییه کی هه زارن ساله یه ئاگر په رست نی یه و به هیچ كلوچی سه ر بو ئاگر و شتی تر شوپ ناكاته وه به لكوو ئاگر هیمای ئه هورامه زدایه (كه ئیوه نیوتان لیناوه ئه للا)، ئاگر روناکی و پاکی و ئه وگه رماییه كه ئیمان و ههستی مروقی ئیرانی له باره گه ی ئه هورامه زدا، ده بوورژینیته وه و دژ به تاریکی و گومرایی و ئه هریمه ن ده وه ستیت، ئاگر خو لقیندر اوی مه زدایه نه ه خود ئه هورامه زدا.

«ریز و سپاس بو تو ئه ی ئاگری ئه هورامه زدا، ریز ده گرم له و روناکیه پاكه، هیزمان پی ببه خشه تا بتوانین باشتترین ئه ندیشه ی چاك و كرده وه مان هه بیته، یارمه تیمان بده تا له درو و ناراستی و ناحه زی دووری بکهین و... تا به لكوو شیایو په رستشی ئه هورامه زدا بین».

راستییه كه ی ئه وه یه كه، عه ره به كان، له لایه كه وه، بو سووك كردن و له نیو بردنی ئه م ئایینه ه پیروژه و راسته قینه ه، له م وشه یه كه لکی به هه له هیان وه رگرتوو و ئامانجیان به هه له دابردن و پروپه شیو كردنی ئه م ئایینه بووه و له لایه کی دیکه شه وه، موسولمانه ه ناعه ره به كانیش له و

گیزاوه کهوتوون که وهک عه‌رهب و به داخواست، له به‌ستینی فیکری، ئه‌وان، بیریکه‌نه هوه، باشتربلین له فره‌هنگ و داگیرکاریه‌کانی عه‌رهب و سامی به‌رگری و داکوکی بکه‌ن. هه‌ر چوار جه‌وه‌ه‌ری پیکه‌ینه ه‌ری بوون، (ئاگر، با، خاک، ئاو) له ناو فه‌لسه‌فه و بوچوونی زه‌رده‌شتی پیروژن.

ئاگر له دریزایی میژووی مروّف به‌گشتی و ئاریاییه‌کان به‌تایبه‌تی ریزی لئ گیاراوه، ئاگر سه‌رچاوه و دیارده‌ی پاکی و خاویینی و روشنایی بووه، ئاور له‌ناو ده‌قه‌کانی ئاقیستا، به‌یاریده‌ه‌ری سه‌ه‌نتامینوو و دوژمنی ئه‌هریمه‌ن و دیوه‌زه‌مه‌کان ده‌ناسینریت، هه‌ر پینج کاتی شه‌وانه‌ روژ به‌هه‌لگیرساندنی ئاگری پیروژ له ئاگرخانه ه‌کاندا، راز و نیاز و نوپژ له لایه‌ن موبه‌ده‌کان به‌جئ هاتوو.

ئایا هیچ بیریان له‌وه کردۆته‌وه که له قورئاندا خوایه‌که‌یان؟ سویند به‌ روژ و خوړو نوور ده‌خوات که یه‌کئ له هیما و موشته‌قاتی ئاگر و رووناکییه. (والنهار إذا تجلی)، ئایا له‌وه تیگه‌یشتوون که (والشمس و ضحاها و القمر إذا تلاها * والنهار إذا جلاها) ئه‌م ئایه‌ته، لیکدانه هوه و جوړه خویندنه هه‌یه‌ک له بوچوونه ه‌کان و ئایینی زه‌رده‌شت و گاواره‌تییه! ئایا ده‌زانن، سوپه‌یه‌ک به‌ناوی (الشمس) و سوپه‌یه‌ک به‌ نیوی (الفجر)، له قورئاندا له ئارا دایه، ئایا ئاگاداریان به‌سه‌ر ئه‌وه‌دا نییه و نه هیانینییه‌وه که موسا له‌گه‌ل نوور و ئاگر که کلکه‌نما و سه‌مبوولی خودا ده‌ناسرین، دیدار و هه‌قه‌یه‌قینی کردوو، ئایا ... ؟ گه‌ر قورئان بو خوی زه‌می ئه‌و که‌سانه‌ی کردوو؛ که قورئان به‌وردی ناخویننه‌وه‌و بیری پیناده‌ن و هه‌روا به‌سه‌ریا ئه‌رؤن. (أفلايتدبرون القرآن أم علی قلوب اقلها) -محمد/ ۱۲۴

«ئایا هیچ تینافکرن له‌م قورئانه؟یان ئه‌وه‌یه دلیان قوفلی لئ دراوه و داخراوه.»

له گاتاکاندا (یه‌سخا - هاتی ۴۳ - خالی ۹) هاتوو که (ئاگر هیمای ئه‌هورامه‌زدایه)).

که آن نور(روشنی آتش) از نورهای خداست

کزانگونه رخشان به‌پیش نهاست

له برگی "فه‌روه‌ردین یه‌شت" و "هورموزدیه‌شت" دا به‌م جوړه نووسراوه ((جه‌سته‌ی خوا له‌نووره و ده‌روون و ره‌وانی ئه‌و زاته له راستی)). ئه‌هورامه‌زدا خوی له‌خویدا روناکی نووره‌کان (نورالانوار) ه. له‌عیرفانی ئیسلامی، چه‌مکی "نورالانوار"ی حیکمه‌تی ئه‌شراقی و فه‌لسه‌فه‌ی ئه‌سحابی نوور، هه‌مان زاتی(واجب الوجود) ه.

له‌ناو قورئانی پیروژیشدا خوا به‌چه‌شنی نووریک‌ی ره‌ها و موتله‌ق شروقه‌ده‌کریت، «الله نور السموات والارض» هه‌ر ئه‌و ده‌سته‌واژه‌یه به‌روونی له‌ئاقیستادا به‌شیوه‌ی «ئه‌ته‌غره‌ه‌ئوچه‌نگه» واتا، نور و روشنایی موتله‌ق و بی پایان هاتوو.

بی شک هه‌لوپستی زه‌رده‌شت و کورده‌کان، له‌مه‌ر ئاگر و رووناکی، روون و ئاشکرایه و جیی هیچ قسه‌وقسه‌لوکیک نییه، له روانگه‌یه‌کی دیکه‌وه، ریز و حورمه‌تی ئیمه بو ئاگر و روشنایی، هیچ گومان و چه‌واشه‌یه‌یه‌ک به‌خووه هه‌لئاگرئ. بانگه‌وازه‌که‌ی زه‌رده‌شت بو ریز گرتن له ئاگر، به‌مه‌به‌ستی ستایش کردن و ریزلینانه ه، نه هک په‌رستش و کرپنوش کردن، له‌و لاشه‌وه، ئاگر جینشینی ئه‌هورامه‌زدا، نه ه‌کراوه، که شیاوای په‌رستش بیت، به‌لکوو، ئاور، دیارده و خولقیندراویکی پاک و به‌هیزه له لایه‌ن ئه‌هورامه‌زدا.

به‌پیوستی ده‌زانین سووکه‌ئاوریکی بده‌ینه هوه سه‌ر بو چوون و لیکدانه هوه‌کانی ئه‌هورامه‌زدا له‌مه‌ر ئاگر.

له ئاقیستا و دهقه پیروژهکانی گاتاکاندا، له ئاگر ریژگیراوه و گوتراوه که هیمای ئیزهده، نه ه خودی ئیزهده.

به سهرنج دان و تییبینی، روون دهبیتهوه که بهو رسته و واژانه ه له بارهی ئاگر قسه کراوه.

"له ئاگر ریژ دهگرم، چونکه خولقیندرایی ئههورامهزدایه".

"تۆ، هووی ئاگری ئههورامهزدا ...".

"تۆ، ئهی نزیکتترین (ئیزهده) به ئههورامهزدا ...".

"گهورهترین وهدهیپینراوی مهزدا و نزیکتترین خولقیندرایی به ئههورامهزدایه".

"سلاو و ریژ بو تۆ، تۆ هووی ئاگری ئههورامهزدا ...".

"ئیمه، بهر له ههموو شتیکی، ئهی ئههورامهزدا، ئاوری تۆ ستایش دهکهین".

"رۆژی نۆهه می هه مانگ، به رۆژی ئاگر، ناودیر کراوه".

(دامستتر-خاللی ۴-برگه ی ۱۱-ئیندیدا - لاپه ره ی ۲۰۱)

بیگومان، ئهوه دهقه کورتانه ه، به باشی ئهوه بوچوونه ه ههلهیهی پيشوو بهرپه رچ ده داتهوه. کورد له سهرهتای میژووی دیرینی خویدا، هه میشه ئاگر و روشنایی خوش ویستوه، هه میشه دلایان پیی کراوتهوه، هه ر تا ئهوه سهردهمهش، خانوو بهرهکانیان بهرهو رۆژ دروست دهکهن. هه ر ئیستاش به ئاگر و نوور و رۆژ سویند دهخون.

کورد پيش چاخی زهردهشت، میترایی و رۆژپه رست بووه، واته، چون رۆژ، سه رچاوه ی روشنایی و پاکي بوو، لایان بهرپیز و خوشه ویست بووه، تا رادهیهک که به ناوی رۆژپه رست ناوبانگیان ده رکردوه.

ماناییهکان رۆژپه رست و موغهکان (قورئان گوته نی مهجووسهکان) ی کورد، خاوه ن هیز و دهسه لاتی ئاییبی-سیاسی، رۆژپه رست و دوايي ئاگر په رست بوون، ته نانه هت هیروودوت ده لیت: ((موغهکان ئاگر په رست بوون)).

کهوايه، بهوه دهگهین که له پله ی یه کهمدا، کورد و زهردهشتیهکان ویپرای ئهوه یکه ریژ و حورمه تیکی زوریان بو ئاگر داناوه، ئاگرپه رست و گاور و مهجووسی! نه هبوون و نین، له پله ی دووه میشدا، ئهگه ر ئاور بهینه هوه سه ر میژووی نه هته وهکانی تر، به روونی بومان ده رده کهوئ که، فهلسه فه ی بیری کوردهکانی زهردهشتی له سه ر نه هته وه و ئایینه هکانی تر له م باره وه، ده بیتریت هه ر ئه وه فهلسه فه راستیه که، ئاگر له گه ل ئه وه یکه، جه وهه ریکی خاوه ن ره گه ز و گه وهه ریکی خاوین که ره وه شه، هیمای پاکي، گه رمی و روشنایی و زانیاری و له یهک وته دا، سپه ننامینوویه، دژی تاریکی، ناحه زی، خه زانی و خراپه یه.

هرآن چیزی که عیان است

چو عکسی ز آفتاب آن جهان است

جهان جمله فروغ نور حق دان

حق اندروی ز پیدایی پنهان

ته وه ریکی دیکه، که بوته مایه ی هه له وپه له، ئه وه یه، که، زهردهشتیهکان به دووانه هپه رسته ناسن و وای بو دهچن که، زهردهشتیهکان ئه هریمه ن (یا به قه ولی خوایان، شهیتان) به شه ریک و برابه شی خوا ده زانن!

بو تیگه یانندن و روونکردنه هوه ی ئه وه که سانه ه، هه ولده دهین که ئه وه بوچوونه ه، زور به کورتی رهت بکه ینه هوه.

راسته ئایینی زهردهشت لهسه ره دوو کۆلهکه و کارینتهی سه رهکی، ئههورامهزدا و ئههریمهن دهوور دهخوات، بهلام دهبیت سهرنج بدهینه ه سه ره ئه و راستیهش که له لایهکهوه دووانه ه په رستی به مانای ستایش و په رستشی دوو، خودای دژ به یهکه، وهک خودای زانست و خودای نه هزانی، خودای ئهوین و خودای شه پ، خودای نه ندروستی و خودای نه هخوشی و که ساسی، ... له لایه نیکی دیکه وه، وهک رۆژ روونه ه که ئه و بۆچوونه ه، لای زهردهشتیهکان نییه، ئهوان ئههریمهن به هیزیک دهزانن که له ده ره نهجامی مرۆفایه تی و راستی، تیک ده شکیت و رهوان و بیر کردنه هوه و ئه ندیشهی چاک، بهسه ر بیر و ئه ندیشه و کرده وهی خراپ، زال ده بیت که وایه، دهگه ل ئه وه یکه، ئه و واقعیه تهی خراپه و جه وهه ری گه نده لی و دژ به رووناکی ده سه لمینن، له گه لیدا خه بات دهکن و لیی دوور ده که و نه هوه؛ جگه له ده ربهرینی رق و نفرهت، له و باوه ره دان که له ئاکامدا تیکه ده شکیت.

به شایه تی ناوه رۆکی گاتاکن، ئه شو زهردهشت هه لۆبستی روون و ئاشکرای به رامبه ر به شرک و کوته ل په رستی و چه ند خودایی نواندوه، ئه و بانگه شهی ئایینی تاقانه ه په رستی دهکات، له هه موو گرینگتر ئه وه یه که، زهردهشت کۆسپ و ته گه رهکانی سه ر ریگه ی یه کتا په رستی، تهخت کرد و هه موو ئیزه دهکانی ئاقیستایی، خسته ژیر ده سه لات و فه رمانی ئههورامهزدا. تاکه خاوه ن ده سه لات و زاتی به پیژ و خولقینه ه، ئههورامهزدا، له قه له م دراوه، ئه وهش خوی له خویدا چاکسازیهکی به نرخ و شو رشیکی هه ژینه ه رانه ه، له بۆچوونه هکانی سه رده می ئاقیستا و چاخ ی پیش زهردهشت ده ژمیردریت.

به جو رئه ته وه ده لێن، له و باره وه که زهردهشت تاکی بی وینه ه، یه کتا په ره ست بووه ودینی زهردهشتی، ئه م بۆچوونه ه نوییه ی بره و پیداره ه یچ گومان و در دۆنگیهک ناتوانین بخه ینه ه دلمان.

زهردهشت به م شیوه یه له زمان ئههوراموزدا، به ره په رچی قسه ی ناراستی نه هزانه هکان ده داته وه: ((... هه ر ئیستا، ستایش ده که م و ده په ره ستم، خودایهکی که مه زترین ه، که خوازیاری چاکه یه بۆ خولقیندراوهکانی، که ئههورامهزدا یه و دهخو از م من له باشتترین و پرکاکله ترین زانیاری و ماریفه تهکان ئاگادار بکاته وه و ...)) .

خویندنه هوه ی زۆربه ی میژووناس و رۆژه لاتنسهکان، به تایبه تی پسپۆرانی ئیسلامی و رۆژئاواییهکان له سه ره ئه و پایه دیته روو که گشتیان " ئههریمهن " له روانگه ی زهردهشتی، وهک " شهیتان " له ناو ئایینه هکانی ئیبراهیمی به تایبه تی مه سیحیه ت و ئیسلامه تی داده نین، دیاره هه ر له سه ره ئه و گریمانه ه و دانه ه به ره ههقی ئه و دووانه ه لیکدانه هوه ی له مه ر دهکن، هه ر بویه ش که وتوونوته ناو چالای نه هزانی و دوور له راستی ده په یقن !

ئه وه قسه ی تیدا نی یه که، ئهنگره مینوو (ئههریمهن) له ناو دینی زهردهشتی و بۆ چوونه هکانی ئاقیستا، جیاوازییهکی بنچینه هی هه یه له گه ل ئیبلیس و شهیتان له ناو ئایین گه لی تر.

به پیچه وانه هی ئایینه هکانی دیکه، ئههورامهزدا خولقینه ه و به دیهینه هری ئههریمهن و ناحهزی و رهش و خراپه نییه (وهک له ئیسلامدا وه به ره چاو دیت)، به لکوو خولقینه هری ئه ندیشه ی مرۆف گه ل و خودی مرۆقه. له کاتی کدائه ههریمهن له دایکبوی ئه ندیشه و کرده وه و قسه ی خراپی مرۆقه کانه ه. له و رووه وه که ئههوراموزدا خودای چاکه یه، ئههریمهن خودای خراپه نییه، چونکوو به هیه کلو جی، بۆ ئههریمهن ستایش و کر نۆش ناکریت، به رده وام داخوازی و دوعای شکست و تیدا چوون و نفره تی له پشته.

شهیتان له روانگه ی ئایینی سامی و ئه و جو ره ی که له قورئاندا وه دیار ده که ویت، به رانبه ره که ی خودایه، به لام ئههریمهن له فه لسه فه ی ئایینی کۆنی کوردی، یهک له وانه ه زهردهشتی، نه هک له هه مبه ر خودا، به لکوو به رانبه ر به بۆچوون و ئه ندیشه ی خراپی مرۆقه. له به ره ئه وه ناشیت و راستیش نی یه که ئه م دووانه ه و وهک یهک تماشا بکرین.

یه کئی له گرنگترین فاکتوره کانی فلهسه فهی زهرده شتی، هه لده گه پیتته وه سه ر ئه هورامه زدا و ئه هریمه ن، له زوربه ی هه ره زوری ئایینه کانی سامی ره گز و هی تر، ئه للا، یه هووه و... خوئی خولقینه ری ئیبلیه، واته راسته و خو ئیبلیه و ده ست و پیه ونیه کانی، گریدراویه وه ش، دیارده گه لی شه پرخرابه و ناراستی، له لایه ن خوی خولقینه ری شه یتان و ئیبلیه دیتته دی، له و ئایینه گه له دا پاش دیالوگیکه شانویانه ه، شه یتان به رانه ر به خوا ده وه ستیت و سه ربزیو ده بیت و به هه ره شه کردن له خوا له فه رمانی ده رده چیت، به لام له جیهان بینی و بوچوونه ه فلهسه فیه کانی زهرده شتی، ئه هورامه زدا هاوکار و داژداریکاری ئه هریمه ن نانسریت، چونکه داهینه هر و خولقینه هر ئه هریمه ن نییه و مه زدا چاکه ی روت (خالیه) ه. که وایه له م باره وه ئه هورامه زدا له گه ل نیشانه هی پرسیار و سه رسوورمان رووبه روو ناکریتته وه.

به ره چاوکردنی پره نسیپی ئیختیار و سه ربه سنی مرؤف، بومان مسوگه ر ده بیت که له مه پرخرابه و کرده وه ی ئه هریمه ن نه ته نیا ئینسان وه ک مرؤفیکه ی خاوه ن ئیراده به رپرسیاره، له روویکی دیکه وه ئه وه وا ده کات ئایینی زهرده شتی له و پرسیاره کونه ه که هه میشه له ئارادا بووه (خوی خاوه ن ده سه لات و به توانا بو له شه ر و خراپه به رگری ناکات و خوئی خولقینه هر گومرایی و ئه هریمه نه ه؟) جیا بکریتته وه و زاتی بی وینه ه و به هیزی تاپو ده کریت و ده سه لمیندریت.

(سپه نتامینوو، ئه نگره مینوو) که له سه ره تای دروستبوونی جیهان به شیوه ی دووهیزی دژ به یه ک، له ئه ندیشه، کرده وه و قسه دا، سه ره له ده ات، که یه کیان چاکه یه و ئه وی تریان خراپه یه (گاتاکان - برگه ی ۳۰ - خالی ۳)، له لایه که وه ئیزه دی بالا، سمبوله که یه تی و به رجه سه بوونی راستی و رووناکیه، له لایه کی دیکه شه وه، ئیزه دی رووره ش و ئه هریمه ن، هیمایه تی و نزم بوونی درو و تاریکیه.

به کورتی و به زاراهیه کی فلهسه فهی ده شیت بلین، دینی زهرده شتی له شکلی تیزوئانتی تیز هاتوته ئاراهه، له حالیکه دا، دینه هکانی تر له چه شنی سه ننتیز به ره م هاتوون.

ریژدار هاشم ره زی، نووسه ری به ناوبانگی ئیرانی، له په رتووکی (زرتشت پیامبر ایران باستان) دا، ئاوا دیتته ئاخافتن: ((گرنگترین پره نسیپ و کوله که ی ئایینی، که زهرده شت، خستویه تیه پیش ریروانی، تاقانه هپه رستی ئه خلاقه ی بووه، زهرده شت به زبر و زه نگیه کی ته واو، دلکی قورس، په رستی خوا گه لی جوړاوجوړ و هه لیت و په لیتی بی بایخ و داب و نه هریتی چه وت و پوخله واتی نا ئه خلاقه ی و نامرؤفانه هی ره ت دایه وه))

له راستیدا، له روویکه وه، ریگه ی بو رولگییرانی ئیزه ده کانی ئافیستابی پیش خوی ته خت و ته کوز کرد و له روویکی دیکه شه وه ته قانه ه په رستی و مرؤفایه تی هیئانه ه کایه وه.

ته واوکه ری ئه و قسه یه، ئه وه یه که، زهرده شتی کورد، ویرای باوه ر پیدان به دوو هیزی سه ره کی و ناته با، وجودی دو خوی خاوه ن ده سه لات و له یه ک ئاستی، ره ت دایه وه و مه زه به ی له ته وحید و یه کتا په رستی نزیکتر کرده وه، به بی هیچ دردوئگیک، تیفکرین و خویندنه وه ی گاتاکانی پیروزی زهرده شت ئه وه مان بو ده سه لمینیت.

جه ژنه کانی زهرده شتی

فه ره هه نگ و دین، بیر و باوه ری هه ر گه ل و نه ته وه یه ک، له ناخ و ناوه روکی جه ژن و هویه کانی ئه م نه ته وه یه به روونی ده بینریت. گومان له وه دا نی یه، گه وهره ترین و قوولترین دیارده ی هه ر دین و ئاینیک که له ناخی جیژن و ماته مینه کانیا ن به زه قی خوئی وه دیار ده خات و به رجه سه ته ده بیتته وه یه کئی تر له هه ره تاییه ته مندی به نه رخه کانی ئه و دینه ده ناسریت.

له بوچوونه کانی زهرده شتی جیژن، په لوه پیاپیه کی به رز و گرینگی هه یه، شادی و که یف خوشی و گه شاهیه ی به پیچه وانه ی ئایینه کانی ئیبراهیمی و سامی، نه ته نیا ناپسند و مه کرووه نازانریت به لکوو له گه ل ئه وه یکه ویست و خوازاروه ی ئه هورامه زدایه بگره هوئی خیر و پاداشتی جوړاوجوړییش ده نرخیندریت.

جیژنی زهردهشتیهکان و پرای ئهوهیکه مایه‌ی سه‌رخۆشی و کرانه هوه‌ی ده‌روون و شادی به‌خشه، وهک دابی سوپاسگوزاری و ره‌وتیکی نه‌ته‌وه‌یی- ئایینی به‌ئه‌ژمار هاتووه. دیاره شیوه‌ی ژیان و کهش و هه‌وا و ناوچه‌ی جوگرافیا‌یی‌ش کارتیکردنیکی پته‌وی له مه‌ر دیارده‌ی جیژن داناوه.

جی‌ی باسه یه‌کی له تاییه‌تمه‌ندیه‌کانی هه‌ره‌گرنگ و پرواتای ئه‌و دیارده‌یه که له ناو نه‌ته‌وه‌کانی تر وه‌به‌رچاو نایه‌ت ئه‌وه‌یه که، ئه‌و کاته‌ی ناوی رۆژ له‌گه‌ل ناوی مانگ بینه یه‌ک، ئه‌و رۆژه (به‌فالی نیک) ده‌گرن و جه‌ژن به‌حیسیب دیت، به‌زاراوه‌یه‌کی دیکه بۆ هه‌ر رۆژی مانگ، ناویکی تاییه‌تی ته‌رخانکراوه که هاوتای ناوی مانگه‌کانه ه، بۆ وینه ه رۆژی شه‌شه‌می هه‌رمانگیک به خوردا‌دروژ ناودیر کراوه، که وایه شه‌شه‌مین رۆژ له مانگی خوردا‌د که ناوی خوردا‌ده، ده‌بن به‌یه‌ک و ئه‌م رۆژ جیژن چیده‌کری.

به‌و پیه‌یه، زهردهشتیه‌کان له‌ماوه‌ی هه‌رمانگ، جیژنیکیان ده‌بی‌ت، ئه‌وجا له ماوه‌ی دوا‌زده مانگی سالدا دوا‌زده جیژن ده‌گرن و هه‌ر جیژنیکیش تاییه‌تمه‌ندی و ناوی تاییه‌ت به‌خوی پیوه‌دیاره و له سه‌ر باب‌ه‌ت و ته‌وه‌ریکی جیا‌واز و پیویست دیته‌دی.

جه‌ژنی سه‌ده، چوارشه‌مه‌سووری، تیرگان، میه‌ره‌گان، نه هورۆز، رۆژی ژنان و ... له‌م ده‌سته جیژنانه ه. سی جه‌ژنی سه‌ره‌کی و زۆردی‌یرین و به‌نرخ‌ی زهردهشتیه‌کان میه‌ره‌گان، نه هورۆز و چوارشه‌مه‌سووری ده‌ناسری‌ت، که به‌چه‌شنیکی به‌ریلاو و به‌رده‌وام هه‌ر سال پیروژ ده‌کری‌ت.

«» «کۆتایی» «»

شیکردنه هوه:

- ۱- پيشگريک بۆ ريژ ليان له زهردهشت که له لايه‌ن ئه‌هورامه‌زدا ته‌نيا به‌و به‌خشاوه.
- ۲- که‌وی، ناوی فه‌رمان‌په‌وا و ده‌سه‌لات‌داره‌کانی سه‌رده‌می زهردهشته که له ئاقیستادا ئاماره‌یان پیدراوه، له‌م وشه‌یه‌ گه‌لیک ووشه‌ی کوردی وه‌ک کاک - کاوه و ... لی بۆته‌وه.
- ۳- که‌ر په‌ن، ناوی مامۆستایان و کاربه‌ده‌سته‌کانی ئایینی سه‌رده‌می ئه‌شوو زهردهشت .
- ۴- ئمشاسپند، نوینه ه و فریشته‌کانی ئه‌هورامه‌زدا، ئیزه‌ده موقه‌ده‌سه‌کان

سه‌رچاوه‌کان :

- ۱-تاریخ ایران باستان، دیانوف، مترجم روحی ارباب
- ۲-تاریخ تمدن و فرهنگ ایران کهن، دکتر هوشنگ طالع
- ۳-میژوووی کورد و کوردستان، محه‌مه‌د مه‌ردۆخی کوردستانی، وه‌رگی‌پانی، محه‌مه‌د سه‌عید
- ۴-اوستا، ترجمه و پزوهش، هاشم رضی
- ۵-زرتشت، پیامبر ایران باستان، هاشم رضی
- ۶-آناهیتا، ابراهیم پورداود، به‌کوشش مرتضی گرجی
- ۷-زند و هومن سین، کارنامه‌ اردشیر بابکان، صادق هدایت
- ۸-طلوع و غروب زردشتی گری یا ون‌دیداد، آر.سی. زرنر، دکتر تیمور قادری
- ۹-مجموعه قوانین زردشت یا ون‌دیداد، دارمستتر، ترجمه دکتر موسی جوان
- ۱۰-اوستای کهن، رضا مرادی غیاث آبادی
- ۱۱-ون‌دیداد، جلد ۱ و ۲ و ۳، هاشم رضی

جهلال حاجی زاده

